

Toekomstindicator 2019

Around the globe

Voorwoord

GEDEPUTEERDE VAN ECONOMIE,
INDUSTRIETERREINEN,
INNOVATIE EN
EUROPESE AANGELEGENHEDEN
VOORZITTER PROVINCIALE
ONTWIKKELINGSMAATSCHAPPIJ
Tom Vandeput

Vergelijkend met het verleden doet **Limburg** het **economisch goed**. De **meeste economische indicatoren kleuren groen**. De Limburgse eendracht in de voorbije SALK-periode heeft op economisch vlak gewerkt. Een aantal parameters blijven echter in knipperstand staan. Inzake **innovatie** en **internationalisering** kunnen de Limburgse prestaties nog veel beter. De Limburgse **talent**-ontwikkeling moet veel sterker aansluiten bij de noden van het Limburgs bedrijfsleven. De Limburgse werkzaamheidsgraad zit nog steeds op een te laag niveau. En in de Limburgse mobiliteitsdossiers moeten dringend stappen voorwaarts worden gezet.

De **Limburgse economische transitie** is de voorbije jaren ingezet. Dit is onomkeerbaar. Het komt er op aan in de post-SALKperiode verder te excelleren zodat de Limburgse economie de capaciteit heeft om verstoringen van welke aard op te vangen en zichzelf te reorganiseren. Dit is de **beste waarborg** voor **welvaart** en **jobs**. Die veerkracht heeft de Limburgse economie nog niet. Hiervoor zal de komende jaren nog extra dienen te worden **geïnvesteed** in de **economische vernieuwingskracht**.

Op diverse sporen zijn **stappen voorwaarts nodig**: talentontwikkeling, mobiliteit, internationalisering, ondernemerschap en innovatie, ruimte om te ondernemen en de **versterking van de Limburgse sectoren**. De groeipotentie van de sectoren – maak, logistiek, bouw, clean tech, smart en green energy, vrijetijdseconomie, innovatieve agro, creatieve economie en health, moet nog meer worden omgezet in ondernemerschap en jobs. Die sectoren moeten in de toekomst meer dan ooit **draggers** van **innovatiekracht** en **ontwikkeling** zijn.

Dat is de **uitdaging** waar het Limburgs sociaal-economisch overleg in onze provincie voor staat. Overleg is nodig, maar éénmaal keuzes gemaakt, moet ook de uitvoering volgen. **Denken, beslissen en doen**. Voor de uitvoering hoopt Limburg te kunnen rekenen op een rechtmatig deel in de Vlaamse en federale middelen. Limburg is bovendien recent door Europa erkend als transitieregio, met een geraamde Europese enveloppe van 137 miljoen euro. Deze dient hoofdzakelijk voor de **economische versterking van onze provincie** te worden ingezet.

Als provinciebestuur en Provinciale Ontwikkelingsmaatschappij zullen wij een verbindende rol opnemen met alle stakeholders en sociaal-economische actoren. Geen versnippering, gefocuste inzet van middelen en resultaatgericht handelen.

Als we de **Limburgse eenheid** zoals voorbije jaren weten te behouden, dan is de **Limburgse economische toekomst** verzekerd.

GOUVERNEUR
Herman Reynders

Andermaal legt Voka - Kamer van Koophandel Limburg met deze Toekomstindicator de vinger aan de pols van de Limburgse economie. De doorgedreven analyse op basis van 3 belangrijke, richtinggevende indicatoren – **innovatie, internationalisering en talent** – blijft dan ook één van de voornaamste instrumenten om de economische toestand van onze provincie in kaart te brengen. Meer nog: het biedt onder andere bedrijfsleiders en beleidsmakers een kader om **beter geïnformeerde beslissingen** te nemen, met een grotere reële impact. Ik hoop dan ook dat iedereen die zijn steentje wil bijdragen aan de economische ontwikkeling van Limburg dit document met de nodige aandacht zal doornemen.

Wat het globale resultaat uit deze editie van de Toekomstindicator betreft, is het zeer goed nieuws dat de **onafgebroken groei** die we het voorbije decennium kenden zich ook de komende jaren zal voortzetten. In 2018 vergrootten we zelfs onze voorsprong op Vlaanderen. Voor mij een bewijs dat de inspanningen uit het recente verleden hun vruchten blijven afwerpen. Meteen ook een **stimulus** om het pad dat we in Limburg zijn ingeslagen – met de focus op acht speerpuntsectoren, een incubatoren-netwerk, innovatieve bedrijvenparken en tal van andere projecten die **Limburg** meer dan ooit **op de kaart zetten** – te blijven volgen.

Het economische belang van **internationalisatie** – de indicator die dit jaar aan de beurt is om dieper te worden uitgelicht – is inmiddels genoegzaam bekend. Zo staat Vlaanderen geboekstaafd als export-gerichte economie. Maar belangrijk om weten is dat Limburg dat nog net een tikkeltje meer is. De **cijfers** die export aangeven zijn dan ook andermaal goed te noemen, zoals dit ook de voorbije jaren het geval was. Het voornaamste **pijnpoint** voor de indicator internationalisatie situeert zich dit jaar echter vooral op vlak van het **aantrek-**

ken van directe buitenlandse investeringen. Die liepen het vorige jaar niet alleen sterk terug, ook het aandeel ten opzichte van het totaal van buitenlandse investeringen in haal Vlaanderen loopt terug.

Dat dit gebeurt tegen een achtergrond van **stijgende internationale handelsspanningen**, vooral veroorzaakt door de aanhoudende wrijvingen tussen de VS en China, is meer dan voldoende reden om waakzaam te blijven. Voorlopig zijn we alleen nog maar indirect slachtoffer, maar de verwachtingen zijn dat Europa in de nabije toekomst ook zelf in het vizier komt. De (Duitse) auto-industrie lijkt het voornaamste doelwit, maar ongetwijfeld zullen ook andere sectoren getroffen worden door **allerlei beperkingen**.

Het is dan ook zaak om **zo snel mogelijk krachtig en eensgezind te handelen**, op alle niveaus, zodat we hier antwoorden op kunnen bieden. Maar wat we zeker niet mogen doen is terugplooiën op onszelf. Ook niet hier in Limburg. De uitdagingen die de internationale handel vandaag bieden, moeten net een stimulans zijn om meer dan ooit de internationale weg op te gaan. Zowel in het **aantrekken van investeringen**, als in het op zoek gaan naar **bijkomende exportmogelijkheden**. Hoe moeilijk dit soms ook kan zijn. Daarom moeten wij het Limburgse economische veld ervan blijven overtuigen om deze stap te zetten, met **'good practices'**, samenwerkingsmogelijkheden en tal van andere ondersteunende maatregelen. In het belang van onze economie, in het belang van de Limburgers.

VOORZITTER VOKA -
KAMER VAN KOOPHANDEL
LIMBURG
LID BESTUURSCOMITÉ VOKA,
VLAAMS NETWERK VAN
ONDERNEMINGEN

Francis Wanten

Voka – Kamer van Koophandel Limburg maakt voor het negende jaar op rij een analyse van de **Limburgse en Vlaamse economische toestand** op basis van de ondertussen gekende formule $E=TI^2$. De economische toestand (E) wordt als excellent beoordeeld wanneer de deelindicatoren talent (T), innovatie (I) en internationalisering (I) gemeenschappelijk sterke resultaten laten optekenen. De analyse van de aparte deelindicatoren vormt dan ook zoals steeds de rug-gengraat van deze Toekomstindicator 2019.

Ondanks het feit dat de drie deelindicatoren niet allemaal positief evolueren, is de verwachting binnen deze Toekomstindicator zeer gunstig. Met 161,17 punten behalen we niet alleen het beste resultaat ooit, ook de **stijging** ten opzichte van vorig jaar is met 13,66 punten historisch hoog. Dit **uitstekend resultaat** hebben we voor het grootste deel te danken aan onze **innovatieve prestaties** in 2018.

De focus ligt dit jaar op **internationalisering**. Hiervoor bekijken we het aantal en de waarde van onze exportcertificaten en het aantal directe buitenlandse investeringen. Deze eerste twee zijn traditionele sterkhouders en dat blijkt ook dit jaar het geval. Toch is beterschap nog steeds mogelijk. Het aandeel binnen Vlaanderen blijft voor zowel de aantallen als de waarden erg klein. Het dalend aantal buitenlandse investeringen in Limburg baart me wel zorgen. Onze provincie heeft een **zeer interessant profiel voor investeerders**. Een profiel dat dringend gevaloriseerd moet worden door onze mobiliteitsinfrastructuur aan te pakken én de arbeidsmarkt adequaat te hervormen.

Dat laatste wordt ook duidelijk wanneer we naar de resultaten van de deelindicator **talent** kijken. Het **werkaanbod ligt hoger** dan de werkloosheid en dat is op zich positief. Toch is er ook een zeer grote

keerzijde aan de medaille. Met een doorstromingscoëfficiënt van 72,82% zijn we niet in staat om de uitstroom op de arbeidsmarkt op te vangen met instroom van jongeren. Daarbij komt nog eens dat dit reeds beperkt aantal jongeren in verhouding minder vaak universitaire of harde technische richtingen kiezen in het onderwijs. De uitbreiding van de UHasselt en van duaal leren de nieuwe standaard maken, moeten de eerste stappen worden om onze arbeidsmarkt **future proof** te maken.

Toch is er vast en zeker ook ruimte voor positivisme in deze Toekomstindicator. Het groot aantal starters, de groeiende octrooiaanvragen en de stijgende innovatiesteun tonen aan dat **innovatie steeds sterker verankerd** is in Limburg. Het toont aan dat onze bedrijven verder denken dan morgen en zich klaarstomen voor de toekomst.

Het is opvallend dat de best scorende indicatoren in de Toekomstindicator 2019 de indicatoren zijn waarop onze ondernemers een rechtstreekse invloed hebben. Het is de taak van de politiek en de sociale partners om de randvoorwaarden voor ondernemerschap zo goed mogelijk in te vullen. Wij vanuit Voka – KvK Limburg zullen dan ook iedere dag opnieuw problemen aankaarten en **oplossingen aanreiken**. Onze Strategisch Actieplan Limburg tot de Vierde Orde (SALVO) loopt dan ook gewoon door. **Groei, ondersteuning en professionalisering** blijven de stokpaardjes waarop we inzetten om ondernemerschap in Limburg te faciliteren.

Inhoud

SAMENSTELLING ECONOMISCH DASHBOARD	11
E=TI ²	11
Internationalisering	12
Innovatie	12
Talent	13
METHODOLOGIE TOEKOMSTINDICATOR	15
ANALYSE DEELINDICATOREN	17
Internationalisering	17
Verre export.....	17
Directe buitenlandse investeringen (DBI)	18
Conclusies internationalisering.....	20
INTERVIEW STANLEY BLACK & DECKER.....	22
Innovatie.....	26
Human Resources in Science and Technology	26
Innovatiesteun	27
Startende ondernemingen	28
Octrooiaanvragen	29
Conclusies innovatie.....	31
INTERVIEW DEGROOF PETERCAM	32
Talent	36
Werkloosheid	36
Werkaanbod.....	36
Ratio werkaanbod – werkloosheid	37
Doorstromingscoëfficiënt.....	37
Hoger onderwijs	38
Secundair onderwijs	39
Conclusies talent.....	42
INTERVIEW SUWACO	44
CONCLUSIES TOEKOMSTINDICATOR	48
TOEKOMSTWENSEN VOKA – KAMER VAN KOOPHANDEL LIMBURG.....	52
BIJLAGE 1 OVERZICHT CIJFERS	56
BIJLAGE 2 OVERZICHT GRAFIEKEN	60
BIJLAGE 3 OVERZICHT TABELLEN	61

Deel 1

SAMENSTELLING ECONOMISCH DASHBOARD

SAMENSTELLING ECONOMISCH DASHBOARD

• **E = TI²**

Om de economische gezondheid van de Limburgse fundamenteën te beoordelen, kijken we overeenkomstig de Voka-formule $E = TI^2$ naar de factoren talent, innovatie en internationalisering.

Binnen deze beoordeling bekijken we de Limburgse cijfers op zich, maar vergelijken we deze ook met Vlaanderen. Op deze manier krijgen we niet alleen een zicht op de Limburgse evolutie, maar ook op de relatieve positie ten opzichte van Vlaanderen. Deze indicatoren worden zowel in absolute cijfers als in indices uitgedrukt en definiëren we als jaarlijkse procentuele veranderingen ten opzichte van het referentiejaar 2008 (index = 100).

Onder de noemer **INTERNATIONALISERING** kijken we enerzijds naar de mate waarin bedrijven internationaal georiënteerd zijn. Bedrijven moeten minstens alert zijn voor wat er in het buitenland gebeurt. Hoe meer bedrijven internationaal actief zijn, hoe groter de slagkracht van de economie. Anderzijds onderzoeken we in welke mate onze regio aantrekkelijk is voor buitenlandse investeerders. Deze buitenlandse

investeringen zijn onder te verdelen in 3 verschillende soorten: uitbreidingen, investeringen in nieuwe locaties en fusies en overnames.

Onder **INNOVATIE** verstaan we de veranderingsbereidheid van bedrijven samen met de investeringen die bedrijven doen om de concurrentie voor te blijven. Ook overheidsstimuli voor veranderingsbereidheid vallen hieronder. Door nieuwe producten te ontwikkelen kan een bedrijf zich wapenen voor de toekomst. De enige constante is veranderen, want stilstaan is achteruitgaan. Ook de opstart van nieuwe bedrijven en het aantal octrooiaanvragen beschouwen we als een uiting van innovatie en wendbaarheid van een regio.

In het luik **TALENT** gaan we na hoe groot de arbeidsreserve is waaruit ondernemingen kunnen rekruteren om hun vacatures in te vullen. Hoe evolueert de verhouding tussen het aantal werkzoekenden en de ontvangen vacatures? Sluiten zij bij elkaar aan of bestaat er een mismatch? De grote instroom van talent op de arbeidsmarkt komt vanuit het onderwijsveld. Levert ons onderwijs voldoende en bekwaam talent aan?

Willen we de economische groei veilig stellen dan is er nood aan voldoende handen en hoofden om het werk op kwalitatieve wijze gedaan te krijgen.

In het kader van de Toekomstindicator gaan we ervan uit dat hoe beter een regio scoort op deze drie indicatoren, des te gezonder de basis is voor verdere economische groei. Om in de toekomst sterk te staan als regio moet het met andere woorden de uitdaging zijn om steeds beter te scoren inzake talent, innovatie en internationalisering. Om te weten wat 'beter scoren' betekent in dit verband, is het belangrijk inzicht te geven in de verschillende deelindicatoren die aan de basis liggen van deze jaarlijkse Toekomstindicator.

$$E = TI^2$$

Ook dit jaar gaan we dieper in op één van de deelindicatoren. Nadat we vorig jaar onderzochten hoe innovatief onze provincie is, kijken we dit jaar over de grens om te ontdekken hoe internationaal georiënteerd onze economie is. We verdiepen niet alleen de analyse van de resultaten, maar brengen ook drie unieke verhalen rond internationaal ondernemen. **Bank Degroef Petercam** kijkt globalisering vanuit een macro-economisch perspectief waarna we een inkijk krijgen op hoe **Stanley Black & Decker** en **Suwaco** omgaan met de steeds meer internationaal gekleurde economie.

INTERNATIONALISERING

Aantal exportcertificaten

Vanaf 2003,
bron: Voka – Kamer van
Koophandel Limburg en
Federatie van Belgische
Kamers van Koophandel

Exportcertificaten worden afgeleverd aan bedrijven die exporteren buiten de Europese Unie. Ze zijn dus een graadmeter voor het aantal exportbewegingen van Limburgse en Vlaamse bedrijven of voor bestellingen die bij hen geplaatst worden vanuit landen buiten de EU. Hoe groter het aantal bestellingen dat wordt gerealiseerd, hoe beter het gesteld is met de internationaliseringsgraad van de bedrijven.

Exportwaarden

Vanaf 2003,
bron: Voka – Kamer van
Koophandel Limburg en
Federatie van Belgische
Kamers van Koophandel

Exportcertificaten vertegenwoordigen niet alleen het aantal bestellingen die geplaatst worden bij Limburgse en Vlaamse bedrijven. Zij geven ook aan wat de onderliggende waarde (in euro) van de bestellingen is. Minstens zo belangrijk als het aantal keren dat bestellingen geplaatst worden, is de waarde die per bestelling wordt gerealiseerd.

Aantal buitenlandse investeringsprojecten

Vanaf 2003, bron: FIT

Hoe beter het ondernemersklimaat en het omgevingskader voor bedrijven, en hoe beter de perceptie die hierover bestaat, hoe groter de kans dat buitenlandse investeerders kiezen voor een regio als vestigingsplaats of als plaats om bijkomende investeringen te doen. Indien het aantal buitenlandse investeringen stijgt, heeft dit een positieve impact op de Toekomstindicator. Nieuwe investeringen staan immers borg voor nieuwe jobs en toegevoegde waarde.

INNOVATIE

Human Resources in Science and Technology

Vanaf 2003, bron: Eurostat

Deze indicator wijst op het aantal personen dat in een regio hoger opgeleid is in een technische of wetenschappelijke discipline en/of werkzaam is in een wetenschappelijk of technisch beroep. Deze indicator geeft de ontwikkeling van de kennisgedreven economie in een regio aan. Van deze categorie arbeidskrachten wordt verondersteld dat ze in belangrijke mate betrokken zijn bij de totstandkoming van innovaties op vlak van kennis of technologie.

is een indicatie van de innovatiebereidheid van Limburgse ondernemingen. De benchmark met Vlaanderen vraagt echter enige nuance aangezien grote onderzoekscentra van multinationals vaak in andere provincies zijn gevestigd. Limburg zal in absolute cijfers nooit kunnen tippen aan de andere provincies. Daarom kijken we ook naar de relatieve groei in het Vlaamse geheel.

Startende ondernemingen

Vanaf 2003,
bron: Voka – Kamer van
Koophandel Limburg

Het aantal starters wordt in deze context van de Toekomstindicator gezien als een maatstaf voor vernieuwing van het economisch weefsel. Nieuwe bedrijven wijzen op de mate waarin spelers op de markt risicobereid zijn, ondernemend ingesteld en gedreven zijn om nieuwe projecten te realiseren.

Evolutie VLAIO-bedrijfssteun

Vanaf 2003, bron: Agentschap
Innoveren en Ondernemen

De mate waarin bedrijven een beroep doen op overheidssteun in het kader van investeringen in innovaties

TALENT

Ratio aanbod/werkloosheid

Vanaf 2003, bron: VDAB

Hoe meer werkzoekenden er zijn, rekening houdend met het beschikbare werkaanbod, hoe slechter het gesteld is met de deelindicator talent. Wanneer er evenveel werkzoekenden zijn als er werkaanbod is op de arbeidsmarkt dan is deze indicator gelijk aan 1. Hoe lager het aantal werkzoekenden in vergelijking met het aantal beschikbare jobs, des te positiever is de impact op de Toekomstindicator. Deze indicator meet dus de verhouding tussen het werkaanbod en de arbeidsreserve.

Werkloosheid, aantal niet-werkende werkzoekenden (NWWZ)

Jaargemiddelden vanaf 2003,
bron: VDAB

Een stijging van het aantal werkzoekenden wordt in het kader van de Toekomstindicator gezien als een teken dat het economisch slechter gaat, en omgekeerd. Hoe lager het aantal NWWZ, hoe beter het gesteld is met de deelindicator talent. Minder werkzoekenden betekent immers dat meer mensen hun talenten op de arbeidsmarkt benutten.

Werkaanbod

Jaargemiddelden vanaf 2003,
bron: VDAB

Niet alle vacatures worden bij de VDAB bekendgemaakt. Dat neemt niet weg dat de VDAB-cijfers omtrent het aantal ontvangen vacatures een goede indicator zijn voor de jobcreatie en expansiedrang van bedrijven. Een stijging van het aantal vacatures wijst in het kader van de Toekomstindicator op groei, terwijl een daling van het aantal vacatures eerder een afkoeling van de economie

inluïdt. Om een zo zuiver mogelijk beeld te schetsen, kijken we hier enkel naar het aantal ontvangen vacatures die rechtstreeks bij VDAB worden gemeld. De ontvangen vacatures via wervings- en selectiekantoren en de uitzendopdrachten worden niet opgenomen in de meting.

Doorstromingscoëfficiënt

Vanaf 2003, bron: Federaal
Planbureau

Demografische evoluties zoals de vergrijzing hebben een grote impact op onze economie. Hoeveel talent aanwezig is, bekijken we dus ook vanuit dit standpunt. De doorstromingscoëfficiënt is de ratio tussen de bevolkingsgroep van 15-24 jaar en 55-64 jaar. Als deze coëfficiënt groter dan 100 is dan betekent dit dat de leeftijdsklassen die de arbeidsmarkt zullen verlaten meer dan volledig vervangen zullen worden door jonge instromers. Omgekeerd duidt een coëfficiënt lager dan 100 erop dat de bevolkingsstructuur de vervanging van de uittreeders niet volledig zal kunnen compenseren met jonge intreders.

Aantal universiteits- en hogeschoolstudenten

Jaargemiddelden vanaf 2003,
bron: Vlaams Ministerie van
Onderwijs en Vorming

We vergelijken hier het aantal studenten hoger onderwijs met woonplaats in Limburg met de totale, Vlaamse studentenpopulatie in het hoger onderwijs. De bedoeling van deze indicator is om na te gaan in welke mate Limburgse jongeren ten opzichte van Vlaamse jongeren doorstromen naar het hoger onderwijs. Het laat ons toe om een kwantitatieve inschatting te maken van

de toekomstige arbeidsreserve. We kijken meer specifiek naar de Limburgse studenten, aangezien we van hen kunnen verwachten dat zij makkelijker hun weg zullen vinden naar jobs op de Limburgse arbeidsmarkt.

Aantal leerlingen in BSO en TSO ('harde' richting)

Jaargemiddelden vanaf 2003,
bron: Vlaams Ministerie van
Onderwijs en Vorming

Naast mensen die een eerder academisch parcours hebben gevolgd, zal er ook altijd nood zijn aan voldoende technische en beroepsprofielen. Dit geldt voor Limburg des te meer, gezien onze hoge industrialisatiegraad. De leerlingen van vandaag zijn de werknemers van morgen. Het aantal jongeren dat kiest voor een 'harde' technische of beroepsscholing bepaalt de mate waarin de toekomstige vraag vanuit het bedrijfsleven naar technisch- en beroepsgeschoolde arbeidskrachten ingevuld kan worden.

Aantal leerlingen in ASO (STEM)

Jaargemiddelden vanaf 2003,
bron: Vlaams Ministerie van
Onderwijs en Vorming

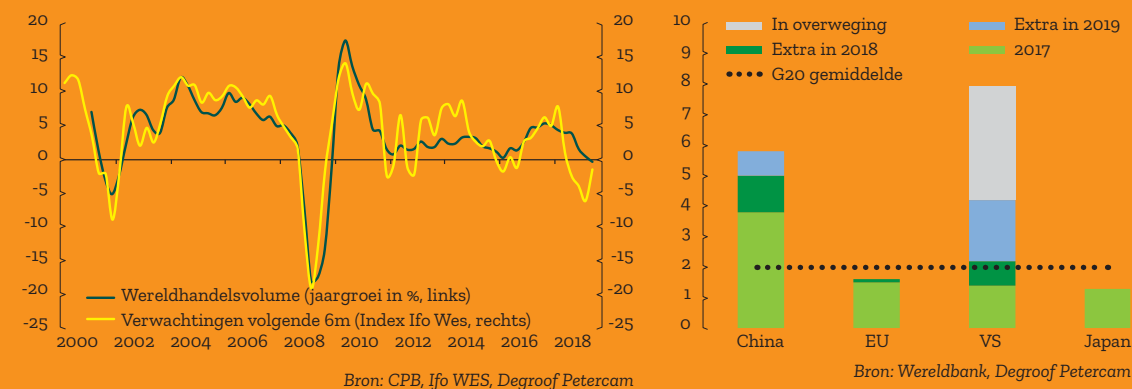
Ook in het ASO probeert de Vlaamse overheid techniek en wetenschap te promoten. Het STEM-actieplan moet jongeren motiveren om te kiezen voor Science, Technology, Engineering en Mathematics om het tekort aan afgestudeerden in exact-wetenschappelijke en technische richtingen weg te werken. Deze STEM-cijfers zijn een indicator van het aantal leerlingen dat kiest voor een studierichting waarin ook techniek en wetenschap in zekere mate aan bod komen.

Hans Bevers, hoofdeconoom Degroef Petercam

Povere groeiperspectieven voor de wereldhandel

De wereldeconomie liet het afgelopen jaar steeds meer tekenen van vertraging optekenen. Die groeivertraging manifesteert zich vooral in de verwerkende nijverheid tegen de achtergrond van de fors opgelopen handelsspanningen tussen de VS en China. Eerder dit jaar publiceerde de Wereldhandelsorganisatie al een rapport waaruit blijkt dat het mondiale handelsbedrag dat onderworpen is aan handelsrestricties met een factor 3,5 gestegen is ten opzichte van 2012. In deze context is het niet verrassend dat de groei van de wereldhandelsvolumes tot stilstand kwam. Voorlopende vertrouwensindicatoren suggereren bovendien dat de groeiperspectieven voor de wereldhandel pover blijven. Inderdaad, ondanks de aangekondigde Chinees-Amerikaanse wapenstilstand vlak na de G20-top in Osaka eind juni blijven de geopolitieke strubbelingen tot nader order een ongewenste factor van onzekerheid. Een stabiele en duurzame overeenkomst tussen de twee grootmachten lijkt niet meteen voor morgen. Amerika zal vanaf september de resterende 300 miljard aan Chinese importgoederen aan een taks van 10% onderwerpen. Gelet op de moeilijke vooruitgang van de onderhandelingen en het feit dat de handelsoorlog eveneens draait om het toekomstige technologische en militaire wereldleiderschap, blijft de kans reëel dat het tarief later dit jaar verhoogd zal worden tot 25%. Het gemiddelde Amerikaanse importtarief zou zo kunnen oplopen tot 8 %. De economische impact van de hogere handelstarieven moet niet nodeloos overdreven worden maar loopt toch stilaan op. In het geval de situatie verder escaleert, zo berekende de OESO, zou de kostprijs tegen 2021 kunnen oplopen tot 0,7% van het wereldwijde bbp.

De Chinees-Amerikaanse handelsspanningen eisen het meeste aandacht op maar daar blijft het jammer genoeg niet bij. President Trumps eerdere dreiging om de invoer van Europese wagens met importtarieven te zullen belasten werd weliswaar uitgesteld tot november. Ook op dat moment, in het licht van de Amerikaanse verkiezingen, lijkt het vanuit politiek oogpunt niet slim om hier vervolg aan te geven. Immers, het zou de Amerikaanse consument in zijn geldbeugel treffen. Maar dat betekent niet dat het risico definitief van tafel is, zeker niet in het geval Trump een tweede ambtstermijn zou binnenhalen. Het hoeft geen betoog dat dit een pijnlijke opdoffer zou zijn voor de reeds fel geteisterde Europese industrie. Tot slot is er nog de Brexit. Na jaren van uiterst moeizame onderhandelingen lijkt het er hoe langer hoe op meer op dat een no-deal scenario nog moeilijk afgewend kan worden. De schattingen over de precieze impact daarvan op de handel en de economische activiteit lopen nogal uiteen. Maar het is duidelijk dat het resultaat allerm minst positief zal zijn.

Focus op internationalisatie

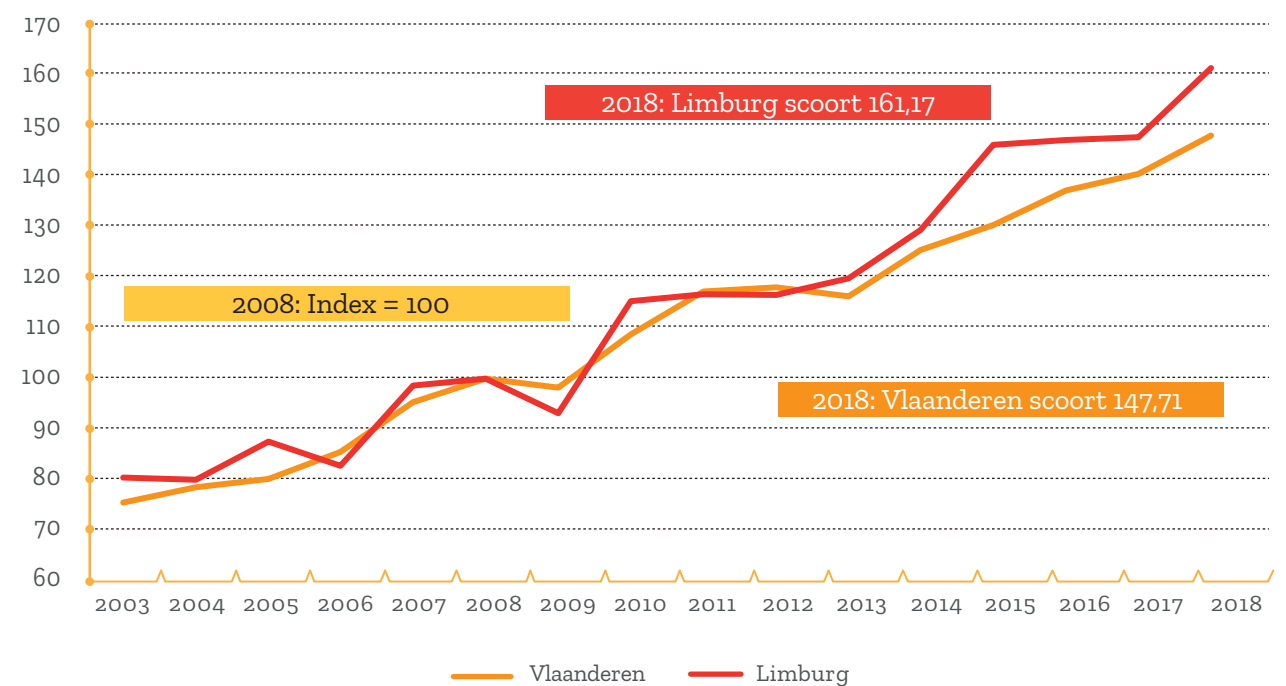
METHODOLOGIE TOEKOMSTINDICATOR

Deze 12 indicatoren vormen samen ons economisch dashboard waaruit de toekomstgereedheid van een bepaalde regio kan worden afgelezen. In deze editie lopen de cijferreeksen van 2003 tot en met 2018. De Toekomstindicator geeft telkens de

evolutie voor Vlaanderen en Limburg weer. Deze reeksen dienen afzonderlijk geïnterpreteerd te worden. We beschouwen 2008 als het referentiejaar waarbij alle data tot 100 punten geconverteerd zijn (index). Zo kan de evolutie tussen de

verschillende jaren onderling vergeleken worden alsook ten opzichte van het referentiejaar. Na een analyse van de deelindicatoren internationalisering, innovatie en talent gaan we dieper in op de algemene conclusies van de Toekomstindicator 2019.

Grafiek 1 - Toekomstindicator

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

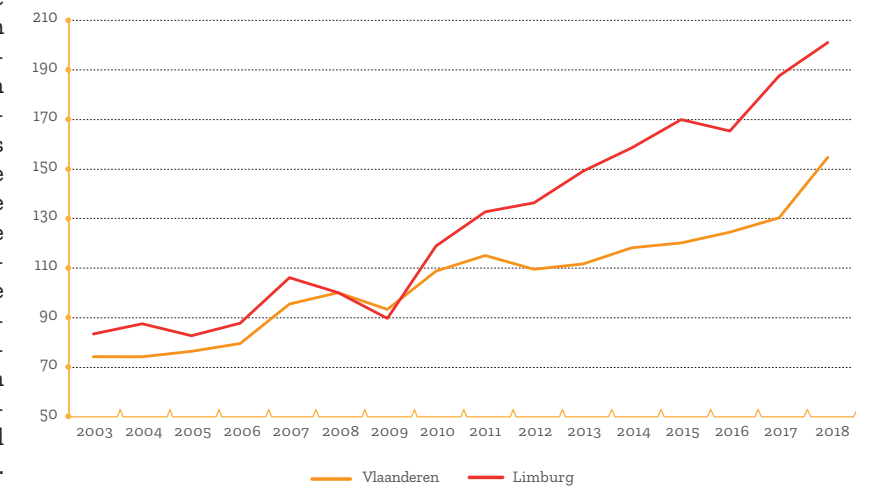
Deel 2

ANALYSE DEELINDICATOREN

FOCUS OP INTERNATIONALISERING

Landsgrenzen vormen al lang geen economische barrières meer. Onze wereld én economie beperken zich niet langer tot de eigen gemeente, provincie of land. Goederen en diensten worden wereldwijd geïmporteerd en geëxporteerd. Het is dan ook cruciaal om als regio deze trein niet te missen en de kansen die een geglobaliseerde markt biedt te valoriseren. In deze Toekomstindicator besteden we dan ook speciale aandacht aan het internationaal karakter van zowel Limburg als Vlaanderen. Dit doen we door middel van een data-analyse van de exportcertificaten en -waarden en het aantal directe buitenlandse investeringen. Daarnaast bespreken we aan de hand van interviews het begrip internationalisering zowel op micro- als op macroniveau.

Grafiek 2 - Index exportcertificaten

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg & Federatie van Belgische Kamers van Koophandel

INTERNATIONALISERING

• Verre export

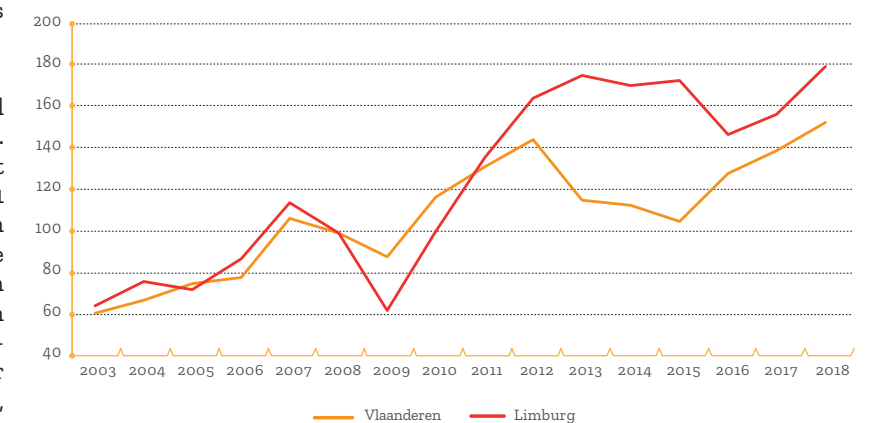
De exportcertificaten zijn een graadmeter van de exportinspanningen door Limburgse bedrijven. Het aantal certificaten wijst op het aantal bestellingen dat afgeleverd werd buiten de Europese Unie. De bestellingen vertegenwoordigen ook een onderliggende waarde. Eén bestelling kan bijvoorbeeld over één machine gaan, of over vijf machines tegelijkertijd.

Op Vlaams niveau blijft het aantal exportcertificaten gestaag groeien. Sinds 2003 steeg dit aantal met 108,32%, wat neerkomt op 330.251 afgeleverde exportcertificaten in 2018. De indicator bereikt hiermee een nieuw record (154,73), wat een stijging van 24,31 indicatorpunten betekent ten opzichte van 2017. Ondanks dat de Limburgse indicator een wat meer grillig verloop kent, lijkt de trein de voorbije jaren weer op de rails gezet te zijn. Met 24.456

exportcertificaten en 201,07 punten draagt deze subindicator sterk bij aan de stijging van de algemene indicator.

Toch moet er een kanttekening gemaakt worden bij de sterke resultaten. Het Limburgs aandeel in Vlaanderen is in een periode van vijftien jaar immers slechts met 1% gestegen (6,4% ten opzichte van 7,4%).

Grafiek 3 - Index exportwaarden

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg & Federatie van Belgische Kamers van Koophandel

Er wordt steeds meer geëxporteerd uit Limburg, maar dezelfde groei merken we op in de rest van Vlaanderen waardoor ons aandeel nauwelijks groeit.

Al het voorgaande zegt weinig wanneer we de onderliggende waarden niet in beschouwing nemen. Het verloop van deze waarden-indicator is historisch gezien een stuk grilliger voor zowel Vlaanderen als Limburg. Op indicatorniveau stak Limburg er in 2015 met kop en schouders bovenuit (+67,39 in vergelijking met Vlaanderen). De daaropvolgende jaren werd de kloof quasi volledig gedicht, maar in 2018 zien we deze terug wat groter worden.

Gekeken naar de absolute waarden zit Vlaanderen in 2018 op recordkoers met een totale goederenwaarde van 27,46 miljard euro (+148,08% ten opzichte van 2003). Hetzelfde geldt voor Limburg waar 2018 goed was voor een totale exportwaarde van 0,99 miljard euro (+175,35% ten opzichte van 2003).

Het relatieve aandeel van Limburg binnen Vlaanderen zorgt echter voor de nodige nuance. Met 0,99 miljard euro ten opzichte van 27,46 miljard euro draagt Limburg slechts 3,61% bij aan het totaalbeeld. Uiteraard blijft het gebrek aan internationale (lucht)havens een grote verklarende factor, maar desalniettemin moet het mogelijk zijn om dit Limburgs aandeel te doen groeien.

De wereld is één grote afzetmarkt geworden. Zo ook voor onze Limburgse bedrijven. In 2018 werd vanuit onze provincie naar een totaal van 152 landen geëxporteerd. Nieuwkomers zijn onder meer Zuid-Soedan, Malawi, Somalië, Barbados en Eritrea. Gemeten naar goederenwaarde is Turkije dé belangrijkste verre exportbestemming van 2018. Het type goederen dat naar

De top 10 van belangrijkste exportmarkten buiten de Europese Unie voor Limburgse bedrijven was in 2018:

Tabel 1 - Belangrijkste exportmarkten in Limburg

2017		2018	
China	11,78%	Turkije	14,60%
Turkije	9,38%	China	13,63%
VAE	8,53%	Rusland	12,11%
Rusland	6,70%	VAE	6,53%
Algerije	5,50%	India	5,22%
India	5,45%	Saudi-Arabië	3,70%
Saudi-Arabië	4,31%	Algerije	3,57%
Egypte	3,44%	Zuid-Korea	2,93%
Zuid-Korea	3,30%	Egypte	2,81%
VS	2,85%	VS	2,33%

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Turkije wordt geëxporteerd is heel divers. De top drie sectoren zitten in chemie, transportmiddelen en machines, maar eveneens dranken en textiel. In zijn totaliteit blijven ook die eerste sectoren de top 3 van onze uitvoer buiten de EU uitmaken.

Er trekken in onze top 10 verder drie zaken onze aandacht. Allereerst de export naar Rusland met een sterke groei in 2018 (+5,41 procentpunten), ondanks de recent verlengde economische sancties van de EU waarop Rusland ook haar sancties verlengde m.b.t. zuivel, vlees, groenten en fruit. De belangrijkste goederen die uitgevoerd worden naar Rusland zijn onder andere onderdelen voor transportmiddelen en industriële toepassingen.

Daarnaast merken we op dat China is teruggezakt naar de tweede plaats. Toch is procentueel de goederenwaarde voor de uitvoer naar China gestegen. Het type sectoren

die het hier goed doen, zijn zeer divers. Het Limburgse bier is in elk geval nog steeds een koploper.

Het derde aandachtspunt is het feit dat de handel met verschillende landen uit het Midden-Oosten gedaald is.

• Directe buitenlandse investeringen (DBI)

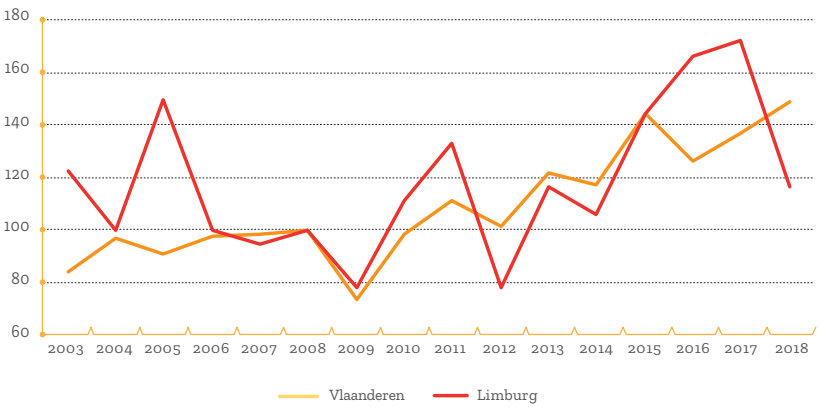
Het aantal buitenlandse investeringen is een goede graadmeter voor de aantrekkelijkheid van een regio en de mate waarin de regio gepercipieerd wordt als aantrekkelijk om te investeren. Bovendien zegt het veel over het vertrouwen in onze economie als buitenlandse bedrijven bereid zijn om in onze contreien nieuwe vestigingen te openen of hun activiteiten uit te breiden. Deze cijferreeks bevat de buitenlandse investeringsprojecten inclusief de overnames en acquisities.

Tabel 2 - Aantal buitenlandse investeringen

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	132	22	16,67%
2004	152	18	11,84%
2005	143	27	18,88%
2006	153	18	11,76%
2007	154	17	11,04%
2008	157	18	11,46%
2009	115	14	12,17%
2010	155	20	12,90%
2011	174	24	13,79%
2012	159	14	8,81%
2013	191	21	10,99%
2014	184	19	10,33%
2015	227	26	11,45%
2016	198	30	15,15%
2017	215	31	14,42%
2018	234	21	8,97%

Bron: Flanders Investment & Trade - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Grafiek 4 - Index buitenlandse investeringen

Bron: Flanders Investment & Trade - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Na een boerenjaar in 2017 waarin een recordaantal van 31 DBI's te noteren viel, keldert het aantal investeringen in 2018. Met slechts 21 directe buitenlandse investeringen keren we

terug tot op het niveau van 2014. Het is de eerste maal in drie jaar tijd dat er een daling wordt opgetekend.

De Vlaamse indicator zet de sterke stijging van 2017 dan weer gewoon verder. Met 234 DBI's stijgt het aantal investeringen met 8,83% ten opzichte van 2017. Ten opzichte van 2003 betekent dit een stijging van 77,27% waar Limburg daalt met 4,55%.

Wanneer we kijken naar de index zien we dat we de voorsprong die we sinds 2015 uitbouwden terug verliezen. Met 116,67 indicatorpunten staan we terug op het niveau van 2013, waar Vlaanderen met 149,04 een recordindex bereikt. Dat dit een weerslag heeft op het Limburgs aandeel binnen Vlaanderen, is duidelijk. Dit aandeel is historisch gezien altijd laag, de 8,97% in 2018 is toch alarmierend.

Wanneer we het investeringsbedrag en bijhorende jobcreatie mee in beschouwing nemen, wordt nog meer duidelijk dat Limburg een achterstand goed te maken heeft. Het gemiddelde investeringsbedrag per DBI ligt in Limburg op 17.690.476 euro waar dit in Vlaanderen 18.127.555 is. De jobcreatie per DBI is dan weer groter in Limburg dan in Vlaanderen, namelijk 43 fte's ten opzichte van 23 fte's.

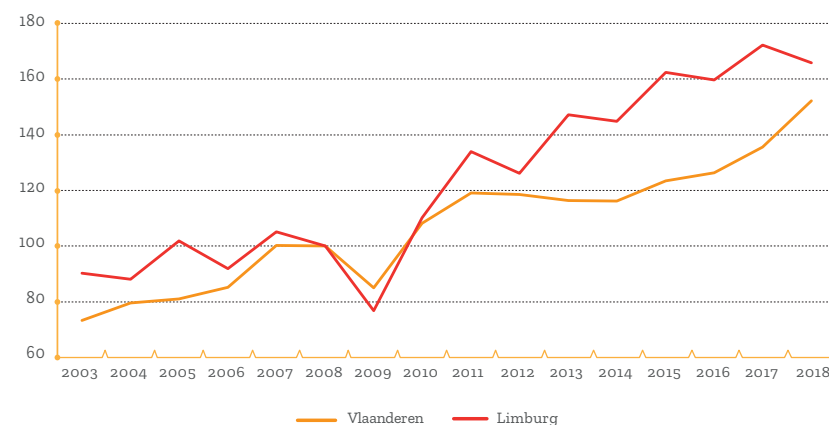
Besluitend kunnen we stellen dat de buitenlandse investeringen in Limburg gewoonlijk met meer jobcreatie gepaard gaat dan in Vlaanderen, maar dat er zowel in aantal als in euro's per DBI meer geïnvesteerd wordt door buitenlandse spelers in Vlaanderen dan in Limburg. Dat er een inhaalbeweging nodig is, is duidelijk. Te meer omdat onze geografische ligging een enorme troef zou moeten zijn. Limburg moet zich dringend sterker profileren als een dankbare regio om te investeren. Een gedegen mobiliteitsbeleid waarin alle kansen over de weg, het spoor en het water gegrepen worden, kan een belangrijke rol spelen om onze centrale ligging binnen de Euregio te valoriseren.

CONCLUSIES INTERNATIONALISERING

De deelindicator internationalisering volgt de trend van de voorbije jaren. Voor Vlaanderen zien we hier reeds sinds 2015 een geleidelijke groei en deze zet zich verder in 2018. Met 152,20 indicatorpunten bereikt Vlaanderen een recordhoogte na een stijging van 16,62 punten in vergelijking met 2017. Ook voor Limburg is er een stijgende trend waar te nemen de voorbije jaren, al fluctueert deze indicator meer.

Grafiek 5 - Deelindicator internationalisering

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

De daling in 2018 (-6,44 punten) maakt wel dat de Limburgse voor­sprong slinkt tot 13,58 indicatorpunten. Dit is echter in grote mate te wijten aan één subindicator: de directe buitenlandse investeringen.

Zowel qua aantal exportcertificaten als exportwaarden stijgen Vlaanderen en Limburg. Door de gelijklopende prestaties behoudt Limburg weliswaar haar voorsprong. Deze relatieve cijfers zeggen echter niet alles.

In vergelijking met 2003 is ons aandeel binnen het totaal aantal exportcertificaten slechts met 1% ge-

stegen (6,4% ten opzichte van 7,4%). Daarnaast groeide ons aandeel in exportwaarden slechts met 0,36%. Concluderend kunnen we stellen dat Limburg het lang niet slecht doet binnen het eigen vacuüm, maar dat we ambitieuzer moeten durven zijn om zo het aandeel binnen Vlaanderen te vergroten.

vervolledigd door de VAE, India, Saudi-Arabië, Algerije, Zuid-Korea, Egypte en de VS.

Het aantal directe buitenlandse investeringen is de laatste subindicator die meet hoe internationaal georiënteerd onze provincie is ten opzichte van Vlaanderen. Concreet kunnen we hieruit aflezen hoe interessant de regio is voor buitenlandse investeerders. In 2018 bleek de aantrekkelijkheid van onze provincie sterk te dalen. Met slechts 21 DBI's daalt de indicator met 55,55 punten voor Limburg, wat een zeer negatieve invloed heeft op het totaalbeeld van de indicator internationalisatie. De kanttekening die hierbij gemaakt dient te worden, is dat door het relatief beperkt aantal investeringen (gemiddeld 23 per jaar) de indicator sterk fluctueert bij relatief kleine veranderingen.

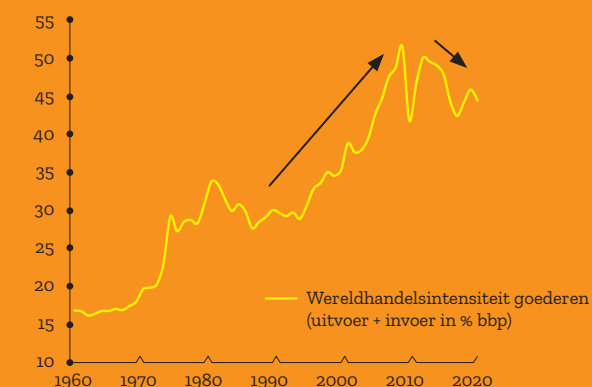
Toch moet er het nodige belang gehecht worden aan de absolute daling van het aantal DBI's tussen 2017 en 2018 (-32,26%). Het Limburgs aandeel in Vlaanderen zakt hierdoor tot 8,97%.

Ook het investeringsbedrag en gecreëerde arbeidsplaatsen zijn relevant in deze. Het gemiddelde investeringsbedrag per DBI ligt in Limburg 2,41% lager dan in Vlaanderen, waar dit 18.127.555 euro bedraagt. De jobcreatie per DBI is dan weer groter in Limburg dan in Vlaanderen, namelijk 43 fte's ten opzichte van 23 fte's.

Ondanks dat de investeringen meer FTE's per investering opleveren in Limburg, is het duidelijk dat er een inhaalbeweging ingezet moet worden. Zaak wordt om de vele troeven die we hebben te benutten en valoriseren.

Welke toekomst voor globale waardeketens ?

Er zijn signalen dat het gouden tijdperk van globalisering voorbij is. Het toonaangevende weekblad The Economist gebruikte eerder dit jaar de term 'slowbalisation' om aan te geven dat de spectaculaire groei van de wereldhandel sinds midden jaren tachtig teneinde loopt. Protectionistische maatregelen en in het bijzonder de getroebleerde handelsrelaties tussen Amerika en China eisen veel aandacht op. Maar onderliggend zijn globale waardeketens al langer onderhevig aan structurele veranderingen. Begin dit jaar publiceerde het McKinsey Global Institute een rapport waaruit blijkt dat toeleveringsketens al korter, slimmer en sneller werden voordat de dreiging van het protectionisme nadrukkelijker op de voorgrond trad. Naast de risico's gelinkt aan de oplopende geopolitieke spanningen en de geleidelijke afbrokkeling van de multilaterale wereldorde zijn er nog redenen om aan te nemen dat een voortzetting van de voorbije decennia van hyperglobalisering niet langer vanzelfsprekend is. Ten eerste noteren we de herbalancering van de Chinese economie richting meer binnenlandse consumptie alsook het steeds grotere gewicht van opkomende landen in de wereld­economie. Tegen 2030 zullen die laatste naar schatting ruim 50% van de wereldwijde consumptie vertegenwoordigen (ten opzichte van een kleine 40% nu). Eenvoudig gezegd komt het erop neer dat meer van wat China en andere opkomende industrieën produceren, bestemd is voor lokale consumptie in plaats van export. Dat draagt bij aan de daling van de handelsintensiteit.

Bron: IMF, Degroef Petercam

Ten tweede heeft de opkomst van e-commerce giganten zoals Amazon en Alibaba de consument laten zien dat ze een zeer breed gamma aan producten binnen een zeer korte tijdsspanne aangeleverd kunnen krijgen. Dat zet op zijn beurt veel druk op multinationale ondernemingen om hun toeleveringsketens te moderniseren om gelijke tred te houden met de voortschrijdende innovaties en de veranderende voorkeuren van de consument. Technologische vooruitgang speelt hierin uiteraard een cruciale rol. Robotisering, big data en artificiële intelligentie veranderen de werking van fabrieken, grote magazijnen en distributiecentra. Doorbraken zoals 3D-printing, blockchain, het internet-of-things en zelfrijdende voertuigen suggereren dat het einde van die evolutie nog niet onmiddellijk in zicht is. Dit voortdurende streven naar automatisering impacteert de manier waarop bedrijven nadenken over de plaats van productie. Door technologie vermindert het belang van arbeidskosten terwijl het voordeel om dicht bij de eindklant te opereren belangrijker wordt. Let wel, het is niet omdat waardenketens korter en meer regionaal worden dat ze ook vereenvoudigen, wel integendeel. Door het data gedreven karakter worden waardeketens juist kennisintensiever met daarrond de ontwikkeling van nieuwe diensten. Het is aan lokale ondernemingen om slim in te spelen op deze evolutie.

Focus op internationalisatie

Koen De Ceuster

Stanley Black & Decker

Interview

Wachten op een brexit-verdict

Als multinational krijgt ook Stanley Black & Decker te maken met de onzekerheden van de brexit. De gereedschapsfabrikant heeft in Tessenderlo een Europees distributiecentrum dat wekelijks exporteert naar en importeert uit het Verenigd Koninkrijk. "Het blijft koffiedik kijken wat er zal gebeuren, maar je moet nu al voorbereidingen treffen voor het ergste scenario", waarschuwt Koen De Ceuster, senior manager van het Trade Compliance Team van de onderneming.

Meer
douaneformaliteiten
zijn de enige
zekerheid van een
brexit

De buitenlandse investeringen in onze provincie lopen lichtjes terug, maar ze blijven belangrijk voor de lokale economie. Dat zullen ze in Tessenderlo zeker bevestigen. Daar opende Stanley Black & Decker in 2012 een internationaal distributiecentrum voor haar Global Tools & Storage-divisie (GTS) met een oppervlakte van 61.500 m², goed voor bijna tien voetbalvelden. Het gebouw kwam er na de fusie van Stanley Tools en Black & Decker in 2010. De bestaande distributiecentra in Mechelen, Tongeren en Aarschot werden ondergebracht in de nieuwe vestiging in Tessenderlo waar vandaag 500 medewerkers aan de slag zijn.

De Amerikaanse groep, met 61.000 medewerkers actief in 60 landen, is niet de enige multinational die zich in deze regio vestigde. Met onder meer Panasonic Energy, Mobis Parts Europe, Nike Logistics Center en Hyundai Construction Equipment Europe is het in goed internationaal gezelschap. De logistieke ontsluiting is zonder meer een troef voor de regio.

"De omgeving is makkelijk bereik-

baar via de autosnelweg en ook de binnenvaart is goed toegankelijk via de nabijheid van containerterminals. Wij doen grofweg 99% van ons transport op die manier", vertelt Koen De Ceuster van Stanley Black & Decker. Hij is al 22 jaar actief in de douane-wereld en kijkt als geen ander met een internationale blik naar zaken doen. Als senior manager van het Trade Compliance Team EMEA bij Stanley Black & Decker en als voorzitter van het Netwerk Douane-experts bij Voka - KvK Limburg heeft hij een unieke blik op de exportbusiness.

"De Stanley Black & Decker-groep heeft naast de GTS-divisie ook activiteiten in Engineered Fastening, Oil & Gas en Security", legt hij uit. "Ons compliance team ondersteunt al deze business-segmenten met advies over douaneformaliteiten of vragen rond import en export binnen Europa, het Midden-Oosten en Afrika. Denk maar aan zaken als douanenomenclatuur, classificatie, oorsprong of handelsakkoorden. Omdat we een Amerikaans bedrijf zijn, moeten we ook binnen hun wettelijk kader werken, zelfs hier in Tessenderlo. Daarnaast moeten we steeds op de hoogte zijn van de laatste douane-

regelgevingen. In Europa is de wetgeving vrij stabiel, maar in andere regio's kan die wekelijks veranderen."

Import- en exportflows

De brexit is dus allesbehalve een onbekend fenomeen voor Koen De Ceuster. Ook bij Stanley Black & Decker troffen ze de nodige voorbereidingen. "Vandaag is het koffiedik kijken wat de impact van de brexit zal zijn, want die zal gedefinieerd worden door de vorm van de uit-treding. Bij een harde brexit is de impact groot, bij een zachte brexit ga je meer tijd hebben om zaken te stroomlijnen of om te onderhandelen. Eén van de zaken waar we sowieso 100 procent zeker van zijn: extra douaneactiviteiten zullen er altijd zijn. Een goede voorbereiding is met andere woorden cruciaal", zegt De Ceuster.

Stanley Black & Decker voegde de daad bij het woord en voerde een brexit-scan uit die twaalf maanden in beslag nam. "We hebben alle import- en exportflows vanuit Europa naar het Verenigd Koninkrijk en vice versa geanalyseerd op verschillende vlakken. Denk maar aan de invoerrechten die na een brexit bijvoorbeeld onder de WTO-tarieven kunnen vallen. Dan krijg je een impact van miljoenen euro's", vertelt de douane-expert.

"Ook onze lead time van leveringen hebben we grondig bestudeerd. Je loopt altijd vertraging op als er twee stukken grens bijkomen, één aan de kant van het importland en één bij het exportland. Dat zal resulteren in capaciteitsproblemen, want extra douane-handelingen nemen logischerwijs meer tijd in beslag. Zeehavens in het VK zijn overigens niet voorzien op douane-activiteiten." Met die informatie in het achterhoofd kreeg het bedrijf van De Ceuster het advies om het merendeel van de flows naar andere bestemmingspunten in het VK te leiden. "Onze vice-president heeft toen de kritische beden-

king gemaakt dat herbestemming geen zin heeft, als iedereen dat advies krijgt. Dan kan je evengoed blijven waar je bent en meer lead time inrekenen."

Je kan maar beter voorbereid zijn of je zit in de nesten als er daadwerkelijk een brexit komt

Brexit-projectteam

Ook op systeemtechnisch vlak ziet Koen De Ceuster nog heel wat brexit-uitdagingen. "Vandaag factureren we leveringen van en naar het VK als intracommunautaire leveringen, leveringen binnen de EU die gedaan worden door EU-lidstaten. Door een brexit vervalt dit voordeel en

ga je aanpassingen moeten doen aan taxcodes, klantenfiches, factuur-lay-

out, enzovoort", legt hij uit. Daarom werd er binnen Stanley Black & Decker een projectteam opgericht waarin alle afdelingen nadenken over oplossingen voor de brexit-veranderingen. "Je kan maar beter voorbereid zijn of je zit in de nesten als er daadwerkelijk een brexit komt. Dat hebben we ook aan onze eindklanten laten weten. In landen waar wij geen entiteit hebben, doen zij de invoer van onze goederen. Bij een brexit moeten ze dus hun douaneprocessen in orde hebben. Onze klantendienst is daarom actief gaan horen of iedereen klaar is voor een brexit."

Een andere implicatie van een mogelijke brexit is de kostprijs van de goederen. "Vandaag lever ik een product of een grondstof aan een bepaalde voorwaarde, maar is dat morgen ook nog altijd het geval? Dan komen er misschien invoerrechten bij en moet

je een invoertransactie betalen. In dat opzicht is het erg belangrijk om je contracten na te kijken. Als je onder DDP-voorwaarden levert, ben je als verkoper zowel de exporterende als de importerende partij. Je neemt dan alle extra kosten voor je rekening." Het voorbeeld illustreert dat de brexit een invloed heeft tot in de kleinste details.

Als je onder DDP-voorwaarden levert, ben je als verkoper zowel de exporterende als de importerende partij

Twee keer betalen

Het blijft dus hoogst onduidelijk wat een brexit nu juist zal brengen voor exporterende bedrijven. "Maar een paar maanden terug heeft het VK

wel aangekondigd dat ze het eerste jaar de invoerrechten afschaffen voor 90 procent van de producten", zegt De Ceuster. "Met die maatregel willen ze vooral de interne markt en grote sectoren sussen. Die staan natuurlijk op hun achterste poten omdat ze bij een brexit twee keer invoerrechten moeten betalen: bij de invoer van producten voor de productie in het VK en nog een keer als ze die afgewerkte goederen exporteren naar Europa."

Hoe kijkt het thuisland van Stanley Black & Decker eigenlijk naar deze brexit-saga? "Voor de Verenigde Staten is Europa sowieso een complexe regio. De Europese landen hanteren verschillende talen en regelgevingen. Kijk maar naar de CETA-handelsovereenkomst die door alle lidstaten geratificeerd moest worden. In België was er godbetert een gewest dat de goedkeuring blokkeerde. Europa is met andere woorden niet aan haar proefstuk toe voor de Amerikanen."

Learnings Koen De Ceuster:

- Bestudeer grondig je lead time, want extra grenzen betekent vertragingen.
- Kijk erg goed je bestaande contracten na. Bij DDP-voorwaarden ben je de exporterende en importerende partij.
- Onderzoek of je administratie en systemen onderhevig zijn aan eventuele brexit-veranderingen

Interview

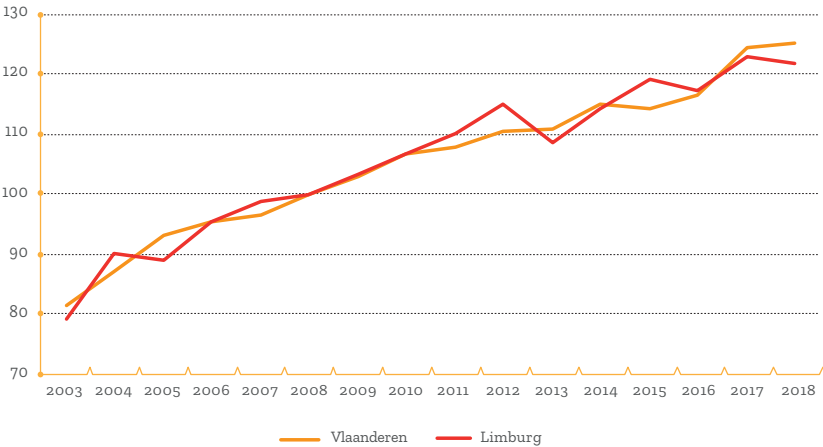

INNOVATIE

Human Resources in Science and Technology

De snelle technologische veranderingen brengen een stijgende vraag naar mensen met zich mee die de juiste vaardigheden en competenties hebben om deze innovaties te bedenken, te ontwikkelen en toe te passen in de praktijk. Een regio die wil innoveren heeft met andere woorden nood aan menselijk kapitaal dat hoger opgeleid is en wil werken in een technische of wetenschappelijke discipline.

Grafiek 6 - Index human resources in science and technology

Bron: Eurostat - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

De indicator Human Resources in Science and Technology, bijgehouden door Eurostat, wijst op de mate waarin de kennisgedreven economie in een regio ontwikkeld is. Het cijfer geeft immers aan hoeveel werken actief zijn in een wetenschappelijk of technisch beroep en hoeveel hooggeschoolden in techniek en wetenschap er in een specifieke regio leven.

De Vlaamse index kent historisch gezien een gelijkaardig verloop als de Limburgse. In 2018 wordt er echter een klein kloofje geslagen doordat het absolute aantal personen actief in wetenschap en techniek met 1.909.000 (125,18 indicatorpunten) een nieuwe top bereikt in Vlaanderen.

Wanneer we het verloop van 2003 tot nu beschouwen, kennen Limburg en Vlaanderen een stijging van respectievelijk 53% en 54% in het aantal personen die wetenschappelijke studies aanvatten of binnen de sector werkzaam zijn.

Innovatiesteun

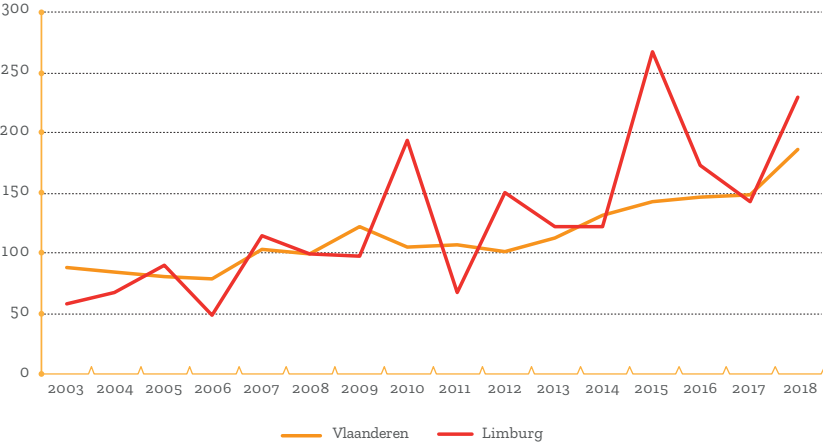
Bedrijven die innoveren hebben de mogelijkheid om zich te laten bijstaan door de provinciale innovatiecentra. Bovendien vormen sinds 1 januari 2016 het Agentschap voor Ondernemen (AO) en het IWT één agentschap, namelijk het Agentschap Innoveren en Ondernemen (VLAIO). De dienstverlening die het IWT voorheen bood op vlak van

advies en financiële steun aan bedrijven die innovatieprojecten indienen, wordt door VLAIO verdergezet.

De mate waarin VLAIO subsidies verleent aan innovatieprojecten vormt een graadmeter voor de innovatiekracht van een regio. Aangezien niet iedereen die innoveert steun aanvraagt en/of ontvangt, kan

deze index gezien worden als de ondergrens van innovatie. Deze steuninstrumenten werken dus bottom-up en de bedrijfssteunevolutie is dan ook afhankelijk van de individuele initiatieven van de ondernemingen. Bedrijven innoveren echter permanent en doen dit meestal zonder steunmaatregelen van de overheid.

Grafiek 7 - Index VLAIO-bedrijfssteun (grote ondernemingen en kmo's)

Bron: VLAIO – Verwerking: Voka – Kamer van Koophandel Limburg

Tabel 3 - VLAIO-bedrijfssteun (in euro)

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	94.930.216,54	4.154.484,05	4,38%
2004	89.558.210,60	4.715.017,21	5,26%
2005	85.279.760,58	6.358.671,42	7,46%
2006	83.720.152,58	3.442.781,69	4,11%
2007	109.990.725,38	8.157.597,96	7,42%
2008	106.574.566,36	7.004.332,41	6,52%
2009	130.069.239,81	6.913.926,64	5,32%
2010	112.490.827,28	13.576.000,65	12,07%
2011	115.086.078,60	4.748.957,26	4,13%
2012	108.013.588,97	10.623.229,59	9,84%
2013	119.623.029,85	8.483.195,30	7,09%
2014	141.371.874,78	8.460.741,43	5,98%
2015	153.073.556,68	18.800.366,94	12,28%
2016	157.221.897,00	12.148.620,00	7,73%
2017	138.246.748,00	9.964.850,00	7,21%
2018	199.394.062,00	16.055.491,00	8,05%

Bron: VLAIO – Verwerking: Voka – Kamer van Koophandel Limburg

• Startende ondernemingen

In het licht van de Toekomstindicator worden startende ondernemingen gezien als nieuw initiatief, ondernemerschap en veranderingsbereidheid. Starters beschouwen we als innovatief aangezien ze vernieuwing in onze economie implementeren. Zeker als ze zich met nieuwe ideeën in de markt willen vestigen. Ze oefenen dan ook een belangrijke invloed uit op de Limburgse economie.

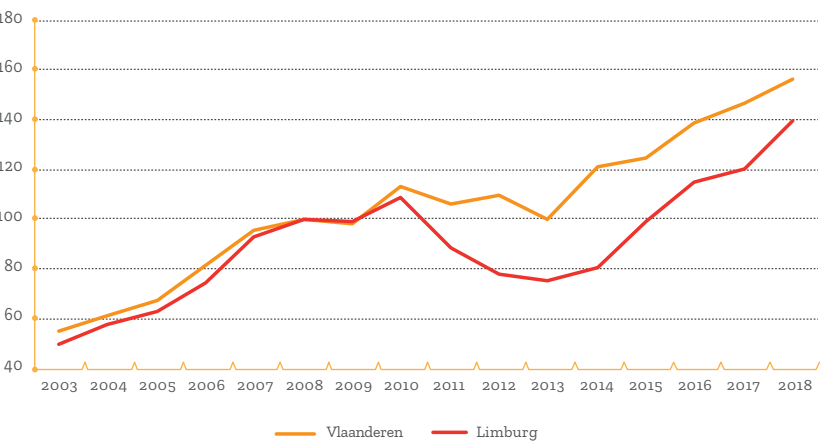
Het aantal starters daalde, zowel in Limburg als in Vlaanderen, tussen 2010 en 2013 sterk. In Limburg was de daling bijzonder voelbaar. In 2013 telden we nog maar 3870 startende ondernemingen.

Na het dieptepunt in 2013, volgde er geleidelijk aan een stijging van het aantal startende ondernemingen. Ook in 2018 is de stijging duidelijk zichtbaar. In 2017 overschreden we voor het eerst de kaap van 6.000 starters, in 2018 doen we het nóg beter en eindigen we met 7.166 starters. Dit is een stijging van maar liefst 19,23 procentpunten.

Ook in Vlaanderen kunnen we, met 56.654 startende ondernemingen, een nieuw record optekenen. Dit is een stijging van 85,74% ten opzichte van het dieptepunt in 2013.

De kloof tussen de Vlaamse en Limburgse indicator wordt stilaan kleiner. Waar er in 2017 nog een kloof van 26,39 indicatorpunten was, is deze tot 16,8 punten verkleind in 2018. Een positieve evolutie, maar er is nog werk aan de winkel om hetzelfde niveau als Vlaanderen te bereiken.

Grafiek 8 - Index starters

Bron: Eurostat - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

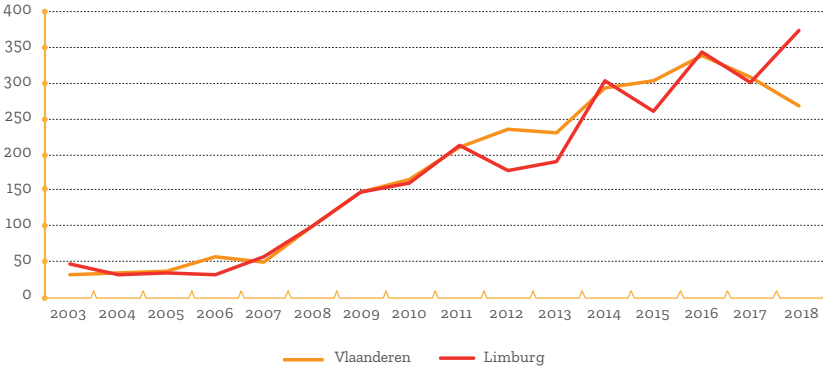
Tabel 4 - Aantal startende ondernemingen

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	19.981	2.571	12,87%
2004	22.224	2.979	13,40%
2005	24.254	3.270	13,48%
2006	29.385	3.850	13,10%
2007	34.581	4.805	13,89%
2008	36.228	5.159	14,24%
2009	35.505	5.089	14,33%
2010	40.988	5.628	13,73%
2011	38.588	4.546	11,78%
2012	39.766	4.010	10,08%
2013	36.304	3.870	10,66%
2014	43.917	4.165	9,48%
2015	45.223	5.118	11,32%
2016	50.266	5.915	11,77%
2017	53.072	6.196	11,67%
2018	56.564	7.188	12,71%

Bron: Graydon - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

• Octrooiaanvragen

Grafiek 9 - Index octrooiaanvragen

Bron: FOD Economie - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Om na te gaan hoe innovatief een bepaalde regio is, kijken we onder meer naar het aantal octrooiaanvragen dat werd ingediend bij de Dienst voor de Intellectuele Eigendommen. De ingediende octrooiaanvragen in een bepaalde regio vormen een graadmeter voor de mate waarin bedrijven bezig zijn met innovatie.

Ondernemingen die een octrooi aanvragen zijn immers bezig met het ontwikkelen van innovatieve producten. Deze producten komen daarom nog niet op de markt, maar de evolutie van het aantal octrooiaanvragen beschouwen we wel als een bijkomend criterium van het innovatiegehalte van een regio. Ook voor een duurzame economische groei en het behoud van onze concurrentiepositie motiveren we octrooiaanvragen als graadmeter voor het innovatieve karakter van onze kenniseconomie. Net als bij subsidieaanvragen mogen we ons niet blindstaren op deze deelindicator. Ook in deze is het niet zo dat iedereen die met innovatie bezig is ook effectief een octrooiaanvraag indient. Het verloop van deze indicator

is sterk indicatief voor de heersende trend, maar de absolute aantallen moeten met een zekere nuance bekeken worden.

Sinds 2011 zien we een erg turbulent verloop van het aantal octrooiaanvragen in Limburg. In 2018 stellen we een sterke piek vast waarbij maar liefst 86 octrooiaanvragen werden gedaan. Dit zijn er 17 meer dan in 2017.

De Vlaamse indicator kende voorheen een stabiel verloop waarbij er in 2017 een daling kon waargenomen worden. In 2018 zet deze beweging zich verder en zien we dat de octrooiaanvragen daalden van 675 in 2017 naar 586 in 2018. Een daling van 13,19%.

Hoewel Limburg en Vlaanderen in 2017 op een gelijkaardig indicatorniveau lagen, stellen we nu een sterke stijging in Limburg en een verdere daling in Vlaanderen vast. Het absolute aandeel van Limburgse octrooien binnen Vlaanderen is positief geëvolueerd. In 2018 hadden we een aandeel van 14,68% binnen Vlaan-

deren. Enkel in 2003 deden we het beter met een aandeel van 15,50%. Deze cijfers doen echter enkel uitspraken over de binnenlandse octrooiaanvragen. Daarom is het ook interessant om te kijken naar de Europese octrooiaanvragen, zijnde Vlaamse en Limburgse aanvragen die het recht op exploitatie over heel Europa toekennen aan de aanvrager.

Tabel 5 - Limburgs aandeel octrooiaanvragen

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	71	11	15,50%
2004	77	7	9,10%
2005	82	8	9,80%
2006	122	7	5,70%
2007	109	13	11,90%
2008	219	23	10,50%
2009	324	34	10,50%
2010	363	37	10,20%
2011	458	49	10,70%
2012	514	41	8,00%
2013	507	44	8,70%
2014	645	70	10,90%
2015	665	60	9,02%
2016	740	79	10,67%
2017	675	69	10,22%
2018	586	86	14,68%

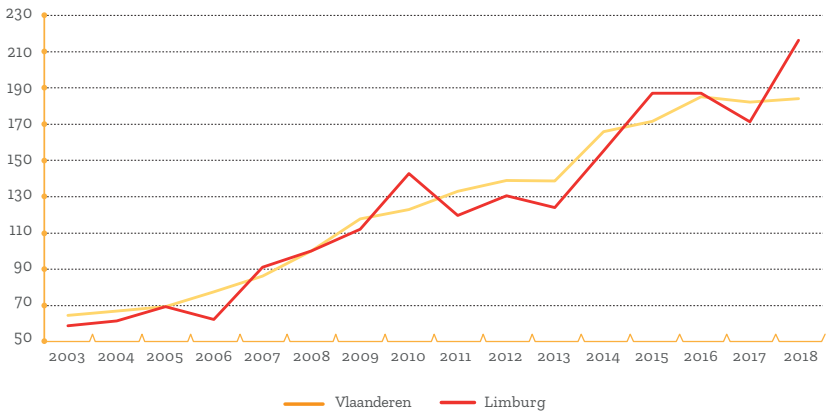
Bron: FOD Economie - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

In de categorie van de Europese patenten heeft Vlaanderen met 1.502 aanvragen wél een topjaar achter de rug in 2018. In Limburg wordt de trend van de binnenlandse aanvragen bevestigd. Met 117 aanvragen doen we het maar liefst 25,8% beter

dan in 2017. Ondanks deze sterke absolute cijfers, blijft het aandeel ten opzichte van Vlaanderen ook in 2018 erg beperkt: 7,79%. De weg is dus nog lang, maar de inhaalrace is alvast ingezet!

CONCLUSIES INNOVATIE

Grafiek 10 -Deelindicator innovatie

Bron: Voka – Kamer van Koophandel Limburg

De indicator innovatie is er eentje met meerdere gezichten. De verschillende indicatoren evalueren op verschillende manieren en snelheden. De indicator Human Resources in Science and Technology kent bijvoorbeeld een kleine dip in 2018 binnen Limburg. Gezien het grillige verloop van deze subindicator doorheen de tijd moeten hier niet meteen zware conclusies aan verbonden worden. Met een daling van 1,10% (224.200 in 2018 ten opzichte van 226.700 in 2017) blijft de schade beperkt. Belangrijker hier is de globale trend. We moeten erover waken dat deze trend positief blijft evolueren én de kloof met Vlaanderen niet te groot wordt om zo de innovatieve kennis binnen de eigen provincie te waarborgen.

Wanneer we kijken naar de VLAIO-bedrijfssteun zien we een positieve evolutie. Doorheen de vorige legislatuur werd een substantiële groei van de middelen voor O&O&I gerealiseerd wat een respectievelijke stijging van 44% en 61% voor Vlaanderen en Limburg met zich mee-

brengt ten opzichte van 2017. Een mogelijks betere maatstaf voor de innovatiebereid van de Limburgse ondernemingen is het aandeel binnen Vlaanderen. Met 8,05% doen we het beter dan de voorbije twee jaren, maar is er zeker nog progressie mogelijk.

Het aantal starters was in de laatste edities van de Toekomstindicator steevast een sterkhouder. Ook in 2018 is dit niet anders. Zowel Vlaanderen als Limburg laten met respectievelijk 56.564 en 7.188 starters wederom een record optekenen. Belangrijk is dat in 2018 de kloof tussen beiden verkleint. Met een Limburgs aandeel van 12,71 % behalen we het grootste aandeel van de afgelopen acht(!) jaar.

Ook op het vlak van aangevraagde octrooien valt een Limburgs record te noteren. Met 86 octrooiaanvragen doen we het in 2018 bijna een vierde beter dan in 2017. En dat terwijl de Vlaamse indicator een duik neemt. Voor het eerst scoort de Limburgse indicator opvallend beter dan de

Vlaamse. Wanneer we de Europese octrooiaanvragen mee in beschouwing nemen, krijgen we hetzelfde beeld te zien. Met 117 aanvragen doen we het maar liefst 25,8% beter dan in 2017. Kanttekening hierbij is dat op Europees niveau het aandeel ten opzichte van Vlaanderen nog erg beperkt is, namelijk 7,79%.

Globaal gezien is de deelindicator innovatie de grote sterkhouder in 2018. Met 216,27 indicatorpunten stijgt deze met 44,91 punten ten opzichte van 2017. Deze stijging is voornamelijk te danken door de enorme absolute groei van de innovatiesteun en het aantal octrooiaanvragen. Het feit dat het Limburgs aandeel ook binnen deze indicatoren relatief klein blijft, zet ons echter terug met de voeten op de grond. Het wordt zaak om de komende jaren de absolute groei aan te houden en de relatieve groei te versnellen.

Harm Laitem
& Hans Bevers

Bank Degroef Petercam

Interview

Globalisering kent winnaars én verliezers

De globalisering heeft onze economische taart groter gemaakt, maar de stukken zijn niet gelijk verdeeld. "Ondanks de netto baten voor onze wereldeconomie, blijven de verliezers van deze evolutie te veel in de schaduw staan", oordeelt Hans Bevers, hoofdeconoom van Bank Degroef Petercam. Hij overschouwt de globalisering op macro-economisch niveau en reikt mogelijke oplossingen aan om de bijwerkingen van internationalisering het hoofd te bieden.

“

Ondanks de netto baten voor onze wereldeconomie, blijven de verliezers van deze evolutie te veel in de schaduw staan

Soms lijkt het alsof de economische wetenschap niets kan voorspellen, maar nadien wel alles kan verklaren. Dat is alleszins de vaststelling die hoofdeconoom Hans Bevers maakt. "Economen bestudeerden al veel langer de globalisering. Het hoeft eigenlijk niet te verbazen dat de baten van globalisering ongelijk verdeeld zijn", oordeelt hij.

Hoe is die globalisering de laatste decennia geëvolueerd?

Hans Bevers: "Het tempo van de globalisering na 1990 is misschien wel het meest spectaculair. Dankzij nieuwe mogelijkheden op vlak van ICT daalden de communicatiekosten enorm. Daarop verhuisden veel westerse bedrijven delen van hun productieprocessen naar lageloonlanden, en dat met volledig behoud van controle. 'ICT made it possible, wage differences made it profitable', vatte econoom Richard Baldwin het kortdast samen. Maar hoe positief dit op het eerste gezicht ook mag ogen, slechts een kleine minderheid van de economische en politieke waarnemers heeft tijdens de laatste drie decennia voldoende aandacht geschonken aan

de schaduwzijde van de globalisering."

Wat houdt die schaduwzijde van globalisering juist in?

"Internationale handel heeft een niet te onderschatten impact op binnenlandse verdelingseffecten. De Amerikanen Wolfgang Stolper en Paul Samuelson bestudeerden dat en stelden al in de jaren veertig vast dat niet alle bevolkingsgroepen in een land er in dezelfde mate op vooruit gaan. Veel hangt af van de aanwezige troeven van het land in kwestie. Telt een land veel hoogtechnologise sectoren en hoogopgeleide medewerkers, dan zal internationale handel ervoor zorgen dat de vraag naar, en dus ook de vergoeding voor hun producten en diensten, nog toeneemt. Hun minder opgeleide landgenoten, werkzaam in sectoren die relatief meer arbeidsinput behoeven, hebben minder geluk. Zij moeten opboksen tegen veel talrijkere en goedkopere arbeidskrachten in het buitenland en zien hun lonen en jobs onder druk komen te staan. Op die manier draagt globalisering bij tot meer binnenlandse ongelijkheid."

“

Het hoefde eigenlijk niet te verbazen dat de baten van globalisering ongelijk verdeeld zijn

De westerse middenklasse is op die manier ook een slachtoffer van de globalisering.

"Klopt, kijk je naar de zogenaamde olifantengrafiek van de ongelijkheidseconoom Branko Milanovic, dan zie je dat de inkomensevolutie van de westerse middenklasse flink achter bleef in tegenstelling tot die van de meeste inwoners van de opkomende landen en de elite van de klassieke industrielanden. De derde globaliseringsgolf betekende enerzijds meer economische activiteit voor regio's als Oost-Europa en Azië, maar versterkte anderzijds de neerwaartse druk op de loongroei en de industriële werkgelegenheid voor de lagere middenklasse in het Westen. Verregaande economische integratie op wereldniveau is volgens de Turks-Amerikaanse econoom Dani Rodrik bovendien zeer moeilijk te verzoenen met een goede werking van de democratie op binnenlands vlak. In theorie kan het wel, maar dan heb je een soort van wereldregering nodig. In praktijk is dat een ander paar mouwen, want te veel internationale economische integratie leidt tot binnenlandse politieke desintegratie als er niet genoeg aandacht is voor de neveneffecten van globalisering."

Wat zijn dan eigenlijk de voordelen?

"Internationale handel is geen zero-sum game: het is niet zo dat het ene land wint wat het andere verliest. Het principe van vrijhandel heeft wereldwijd enorme welvaartswinsten opgeleverd. De klassieke econoom David Ricardo bewees dat met zijn theorie van comparatieve voordelen. Dat bewijst dat ook landen zonder een absoluut kostenvoordeel kunnen deelnemen aan internationale handel. De Zweedse economen Eli Heckscher en Bertil Ohlin menen op hun beurt dat internationale handel betekent dat het voor een land met relatief veel kapitaal interessanter wordt om goederen te produceren waarvoor daadwerkelijk veel kapitaal nodig is. Landen met relatief veel arbeidsreserve kunnen zich het

best specialiseren in producten die meer arbeid vereisen. Hoe groter de beschikbaarheid of voorradigheid, hoe goedkoper om die in te zetten."

In uw laatste boek formuleert u mogelijke oplossingen om de negatieve bijwerkingen het hoofd te bieden.

"We moeten de markt en de overheid op gelijke voet plaatsen. We moeten hen zien als complementen en niet als substituten. Je kunt geen sociaal paradijs bouwen op een economisch

kerkhof, net zomin als je een economische boomgaard kunt laten groeien in een sociale woestijn. Een goede marktwerking staat of valt met de holistische triple H-strategie van herscholen, herinvesteren en herverdelen. Overheden doen er goed aan om de achterblijvers, zij die scholing missen en werken in sec-

toren die het meest kwetsbaar zijn voor de gevolgen van de internationale vrijhandel, voldoende sociale bescherming te bieden. Dat kan door middel van tijdelijk hogere werkloosheidsuitkeringen en permanente leertrajecten. Maar ook via publieke investeringen in betere en

groenere infrastructuur om het economisch groeipotentieel en de werkgelegenheid op te krikken."

U maant ook aan tot voorzichtigheid bij handelsakkoorden.

"We moeten inderdaad voorzichtiger omspringen met internationale handelsakkoorden en geldstromen. Ze kunnen onmogelijk een doel op zichzelf zijn. Economen en politici hebben in het verleden net iets te veel benadrukt dat globalisering een

eenduidig positief fenomeen is. Er zijn duidelijk winnaars en verliezers. Internationale vrijhandel maakt de taart wel groter, maar biedt geen enkele garantie dat die taart gelijk verdeeld wordt. Verder maken speculatieve internationale kapitaalstromen het wereldwijde financiële systeem kwetsbaarder voor crisissen. We zullen hoe dan ook antwoorden moeten verzinnen op grensoverschrijdende vraagstukken. Die vereisen in ieder geval een veel efficiëntere internationale coördinatie dan we tot nu toe gezien hebben."

“

We zullen hoe dan ook antwoorden moeten verzinnen op grensoverschrijdende vraagstukken

Interview

TALENT

Arbeidsmarkt

Werkloosheid

De economische gezondheid van de regio kan bepaald worden door het aantal werkzoekenden op de arbeidsmarkt te gebruiken als maatstaf.

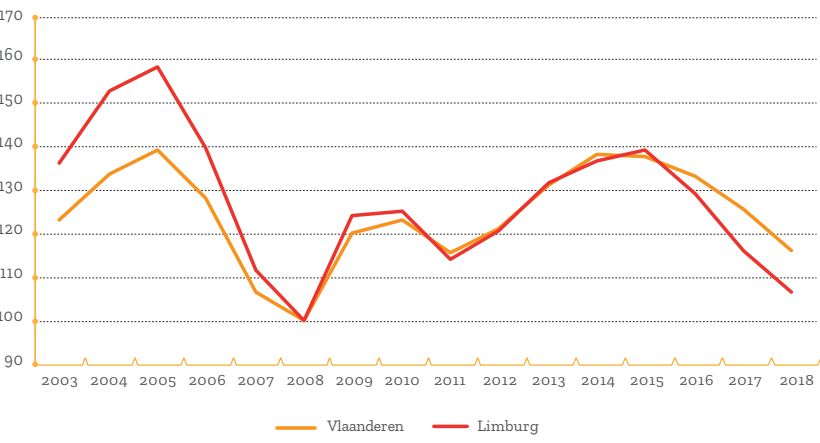
Een daling van het aantal werkzoekenden kan gezien worden als een positief effect op het economisch welzijn in een regio. Een stijging van het aantal werkzoekenden wordt gezien als een teken dat het economisch slechter gaat.

Zowel in Limburg als Vlaanderen werd er in referentiejaar 2008 het laagst aantal niet-werkende werkzoekenden gemeten. In Limburg waren dit er 24.463, in Vlaanderen noteerden we 168.890 werkzoekenden. Door de financiële crisis in 2008 werd de sterke daling, die tussen 2005 en 2008 plaatsvond, volledig teniet gedaan. Ook kenden onze Limburgse werkloosheidscijfers in 2015 opnieuw een piek waarbij we 36.164 werkzoekenden telden. Deze piek was te wijten aan de sluiting van Ford Genk. Sedert dan zien we een dalende beweging. In 2018 zijn er nog 26.116 Limburgse werkzoekenden. De Vlaamse werkloosheid daalde in 2018 met 16.688 werkzoekenden t.o.v. een jaar eerder. In 2018 is het aantal Vlaamse werkzoekenden onder de kaap van 200.000 gezakt. Zo zijn er nog 195.989 werkzoekenden in 2018.

Werkaanbod

Om een objectief beeld te kunnen vormen van het werkaanbod en de Limburgse economie, gebruiken we de statistieken van VDAB. We gebruiken enkel de vacatures die rechtstreeks aan VDAB bekend gemaakt worden, dit om dubbeltellingen te

Grafiek 11 - Index niet-werkende werkzoekenden

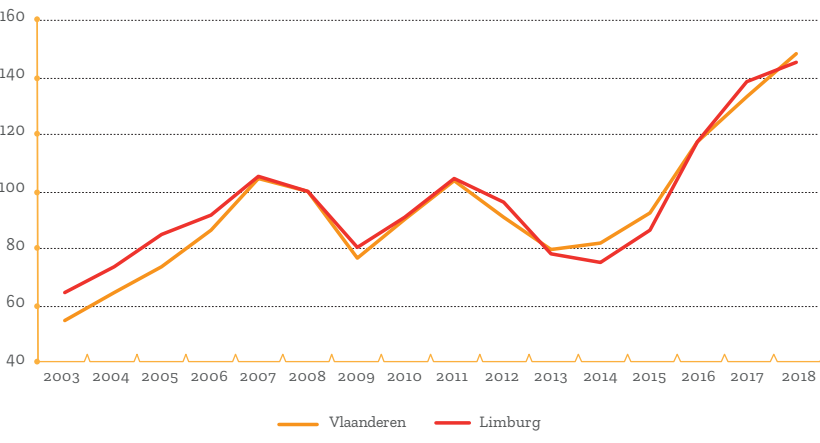

Bron: VDAB - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

voorkomen. Natuurlijk is dit slechts een fractie van het aantal vacatures dat op de markt voorhanden is. Er zijn heel wat bedrijven die gebruik maken van andere kanalen om jobs in te vullen of sollicitanten aan te trekken. Door de afschaffing van de

proefperiode in 2014 worden er ook vaker interimopdrachten gebruikt als opstap naar een vaste job. Deze zitten niet vervat in de gebruikte cijferreeksen.

Grafiek 12 - Index werkaanbod

Bron: VDAB - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

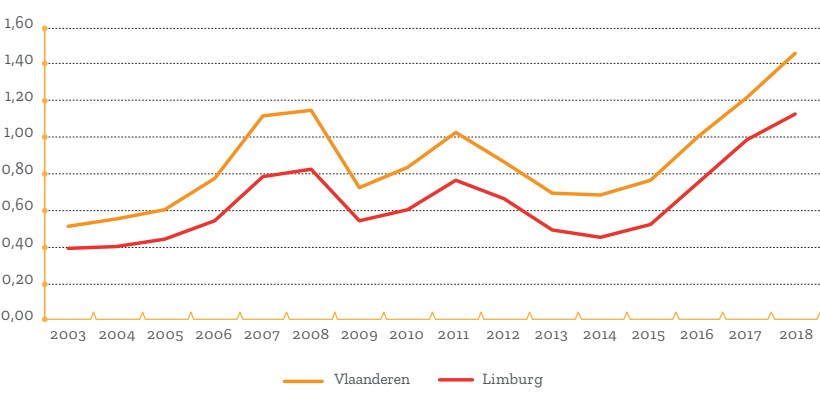
Sinds 2014 stijgt het aantal rechtstreeks gemelde vacatures bij de VDAB. In Limburg volgt de stijging pas vanaf 2015. De groei die we waarnemen in 2016 (+35,4%) en 2017 (+17,8%) vlagt wat af in 2018 (+4,67%). Hiermee bereiken we in 2018 een totaal van 145,25 indexpunten. De trend in Vlaanderen is gelijklopend met die in Limburg, met als verschil dat de groei ook in 2018 (+11,26%) relatief stabiel blijft.

Ratio werkaanbod - werkloosheid

Ook de verhouding tussen werkaanbod en de arbeidsreserve wordt in de Toekomstindicator in rekening gebracht. Hoe meer werkzoekenden er zijn, rekening houdende met het beschikbare werkaanbod, hoe negatiever de invloed is op de factor talent. We kijken hiervoor naar de ratio werkaanbod-werkloosheid. Bij een ratio gelijk aan 1, zijn er evenveel werkzoekenden als dat er werkaanbod is op de markt. Een ratio boven 1 betekent dat er meer jobs dan werkzoekenden zijn. Hoe lager het aantal werkzoekenden in functie van het beschikbaar aantal jobs, des te positiever de invloed op de Toekomstindicator.

Door de stijgende tendens van de ratio werkaanbod-werkloosheid scoort Limburg voor het eerst een ratio boven 1 (1,13). In 2018 manifesteert zich nu dus een marktsituatie waarbij er meer vacatures dan het aantal werklozen zijn. In Vlaanderen doet zich een gelijkaardige evolutie voor, al is deze meer uitgesproken. Met een ratio van 1,47 overstijgt het aantal jobs het aantal werklozen ruimschoots.

Grafiek 13 - Ratio werkaanbod - werkloosheid

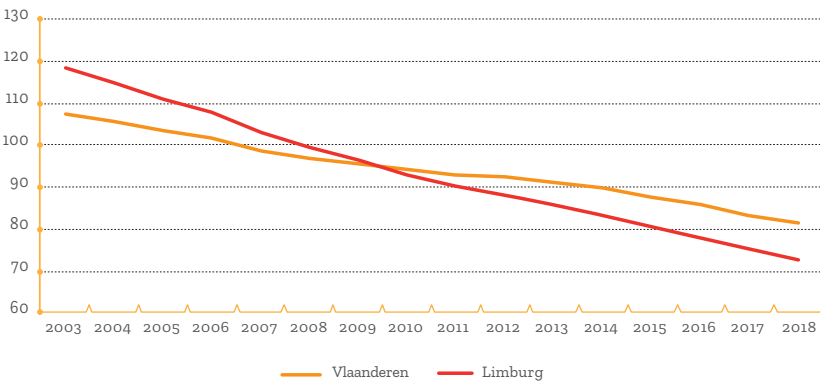
Bron: VDAB - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Doorstromingscoëfficiënt

De doorstromingscoëfficiënt is de ratio tussen de bevolking in de leeftijdscategorie 15-24 jaar en 55-64 jaar. Als deze coëfficiënt groter is dan 100%, dan wil dit zeggen dat de leeftijdsklassen die de arbeidsmarkt zullen verlaten meer dan volledig zullen vervangen worden door jonge instromers. Omgekeerd duidt

een coëfficiënt lager dan 100% erop dat de vervanging van uitreders niet volledig zal kunnen opgevangen worden door jonge intreders. Er stromen immers meer mensen uit de arbeidsmarkt dan dat er nieuwe arbeidskrachten bijkomen. Een coëfficiënt gelijk aan 100% duidt aan dat de potentiële instromers en uitreders elkaar in evenwicht houden.

Grafiek 14 - Doorstromingscoëfficiënt (in %)

Bron: VDAB - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Met een doorstromingscoëfficiënt van 121,8% was er in 2003 in Limburg geen vuiltje aan de lucht. Er was geen probleem op vlak van arbeidsreserves. De instroom van nieuwe, jonge arbeidskrachten zorgde voor voldoende compensatie ten opzichte van de uitstroom. In 2008 daalt deze coëfficiënt voor Limburg voor het eerst onder de 100% waarna dit percentage in 2010 voor het eerst sinds de metingen onder het Vlaamse percentage zakt. De vergrijzing is een feit. Vanaf dan daalt de doorstromingscoëfficiënt dieper en wordt de problematiek duidelijker. In 2018 daalt de indicator opnieuw naar een historisch dieptepunt van 72,82% in Limburg. Ook wordt pijnlijk duidelijk dat in Limburg een hogere vergrijzingsgraad plaatsvindt ten opzichte van Vlaanderen, waar het dieptepunt zich settelt op 81,52%, een verschil van 8,75%.

Limburg zucht onder een vergrijzingsgolf. Limburgse bedrijven zullen moeilijker dan hun Vlaamse collega's erin slagen om de uitstroom te compenseren met jong talent dat de schoolbanken verlaat. Zonder rekening te houden met arbeidsmigratie, kampen we dus elk jaar met een ernstig tekort qua arbeidskrachten op de Limburgse arbeidsmarkt. ²

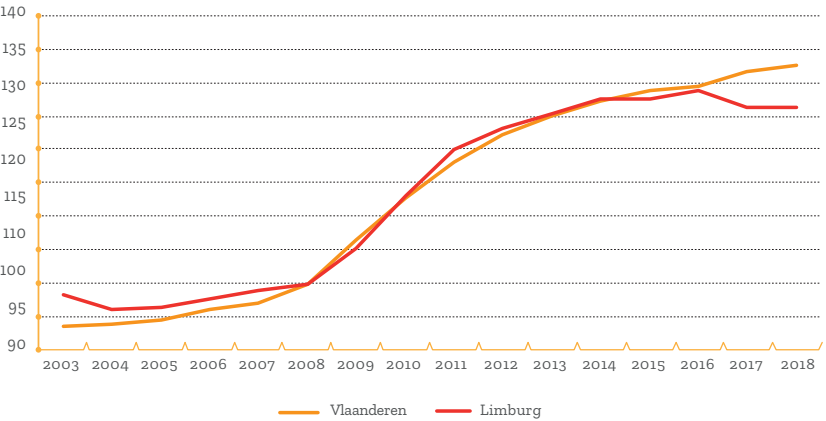
Onderwijs

Hoger onderwijs

Met deze indicator kunnen we nagaan in welke mate jongeren in Vlaanderen en Limburg doorstromen naar het hoger onderwijs. Op deze manier maken we een kwalitatieve inschatting van de toekomstige arbeidsreserves. In 2003 studeerden 151.518 Vlamingen aan een hogeschool of universiteit. In 2018 waren dit er 215.180. Een stijging van 42,02%. De groei heeft zich doorheen de jaren gestaag doorgezet, zo ook in 2018 waar het aantal studenten met 0,94% stijgt ten opzichte van het jaar voordien. Het aantal Limburgse hogeschool- en universiteitsstudenten kent een gelijkaardig parcours. Sinds 2003 stellen we tot 2016 een gestage groei vast. In 2017 komt een kentering met een daling van 1,87%. In 2018 stijgt dit aantal minimaal terug met 0,03%. Deze stijging is echter niet voldoende om het Limburgs aandeel

binnen Vlaanderen terug op te krikken, integendeel. Door de sterkere Vlaamse stijging zakt dit aandeel terug tot een historisch lage 12,22%. Dit tanende percentage kan overigens niet louter aan de demografische context toegewezen worden, daar ook verhoudingsgewijs er minder Limburgse dan Vlaamse jongeren deelnemen aan hoger onderwijs. Wanneer we enkel naar de universitaire studenten kijken, daalt het Limburgs aandeel in Vlaanderen zelfs naar 11,82% (12.521 studenten in Limburg ten opzichte van 105.887 studenten in Vlaanderen). De verdere ontwikkeling van de UHasselt kan hier voor een ommekeer zorgen. Een sterke universiteit binnen Limburg kan zowel psychologisch als economisch de drempel naar universitaire studies verlagen.

Grafiek 15 - Index hogeschool- en universiteitsstudenten

Bron: Vlaams Ministerie Onderwijs en Vorming - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Tabel 6 - Aantal universiteits- en hogeschoolstudenten

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	151.825	20.486	13,49%
2004	152.126	20.026	13,16%
2005	153.112	20.092	13,12%
2006	155.959	20.348	13,05%
2007	157.336	20.612	13,10%
2008	162.132	20.817	12,84%
2009	172.412	21.925	12,72%
2010	182.682	23.568	12,90%
2011	191.622	24.989	13,04%
2012	197.988	25.642	12,95%
2013	202.790	26.120	12,88%
2014	206.465	26.568	12,87%
2015	208.779	26.576	12,73%
2016	209.798	26.788	12,77%
2017	213.173	26.287	12,33%
2018	215.180	26.295	12,22%

Bron: Vlaams Ministerie Onderwijs en Vorming - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Tabel 7 - Aantal BSO- en TSO-studenten in 'harde' richting

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	54.148	9.923	18,33%
2004	54.532	9.946	18,24%
2005	54.804	9.961	18,18%
2006	55.139	9.907	17,97%
2007	55.067	9.820	17,83%
2008	54.333	9.553	17,58%
2009	52.499	8.409	16,02%
2010	51.415	8.216	15,98%
2011	49.819	7.827	15,71%
2012	48.083	7.463	15,52%
2013	47.654	7.345	15,41%
2014	47.553	7.203	15,15%
2015	48.063	7.272	15,13%
2016	48.042	7.320	15,24%
2017	47.214	7.165	15,18%
2018	43.424	6.974	16,06%

Bron: Vlaams Ministerie Onderwijs en Vorming - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Secundair onderwijs

TSO en BSO ('harde' richtingen)

Met deze indicator wordt gekeken hoeveel technisch- en beroeps-geschoolde jongeren er binnen afzienbare tijd vanuit het onderwijs zullen uitstromen en beschikbaar worden voor het bedrijfsleven. De economie in Limburg is erg ge-industrialiseerd waardoor er voldoende technisch geschoold talent voorhanden moet zijn om de Limburgse bedrijven te doen draaien én groeien.

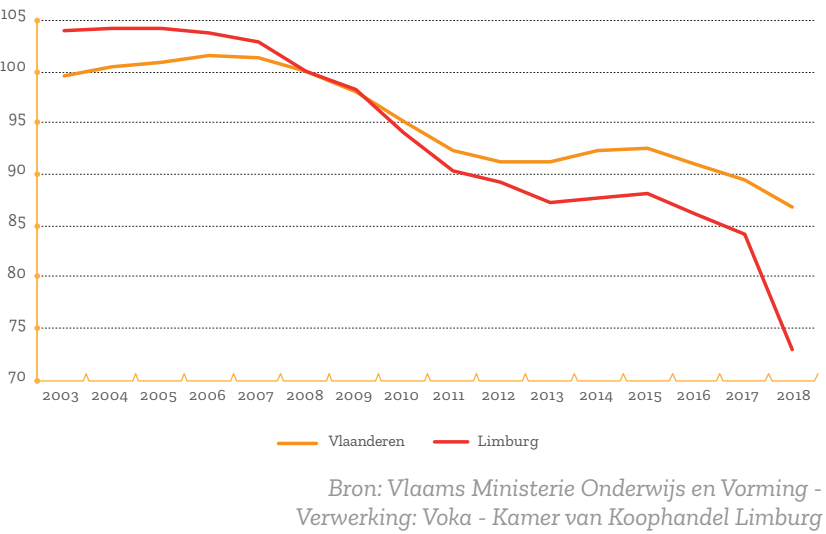
² Bron: FOD Economie - ADSEI

In Tabel 7 bekijken we niet alle BSO- en TSO-richtingen. We nemen enkel de richtingen uit 'harde' studiegebieden op in onze analyse.³ De Limburgse secundaire scholen tellen in 2003 9.923 leerlingen in een BSO- of TSO-richting uit de 'harde' studiegebieden. De kaap van 10.000 studenten werd echter nooit overschreden, integendeel. In 2018 wordt er zelfs onder de grens van 7.000 studenten gedoken. Ook in Vlaanderen is het sinds de telling in 2003 (54.148 studenten) enkel bergaf gegaan met een historisch laag aantal (46.424) in 2018.

Op vijftien jaar tijd geeft Limburg 3,31% van haar aandeel ten opzichte van Vlaanderen prijs. De globale en sterkere daling in onze provincie is uiteraard deels demografisch te verklaren, maar waar het totaal aantal studenten secundair onderwijs met 2,19% daalt in de voorbije vijf jaar laat het aantal BSO- en TSO-studenten een daling van 5,05% optekenen in diezelfde periode. Stellen dat het afnemend aantal technisch secundaire studenten volledig toegeschreven kan worden aan het dalend aantal jongeren zou dus verkeerd zijn.

³ Meer specifiek nemen we volgende studierichtingen binnen BSO en TSO op in onze tabel: auto, bouw, chemie, hout, koeling en warmte, maritieme opleidingen, mechanica-elektriciteit en tandtechnieken. In Limburg komen de maritieme opleidingen en tandtechnieken niet voor, maar wel elders in Vlaanderen.
⁴ Bron: www.onderwijskiezer.be
⁵ Studierichtingen die we als STEM beschouwen zijn: economie-wetenschappen, economie-wiskunde, Grieks-wetenschappen, Grieks-wiskunde, Latijn-wetenschappen, Latijn-wiskunde, moderne talen-wetenschappen, moderne talen-wiskunde, sportwetenschappen, wetenschappen-topsport, wetenschappen-wiskunde, wiskunde-topsport.

Grafiek 16 - Index BSO- en TSO-studenten in 'harde' richting

ASO (STEM)

Ook in het algemeen secundair onderwijs (ASO) probeert de Vlaamse overheid techniek en wetenschap te promoten. Het STEM-actieplan moet jongeren motiveren om te kiezen voor Science, Technology, Engineering en Mathematics om het tekort aan afgestudeerden in exact-wetenschappelijke en technische richtingen weg te werken.

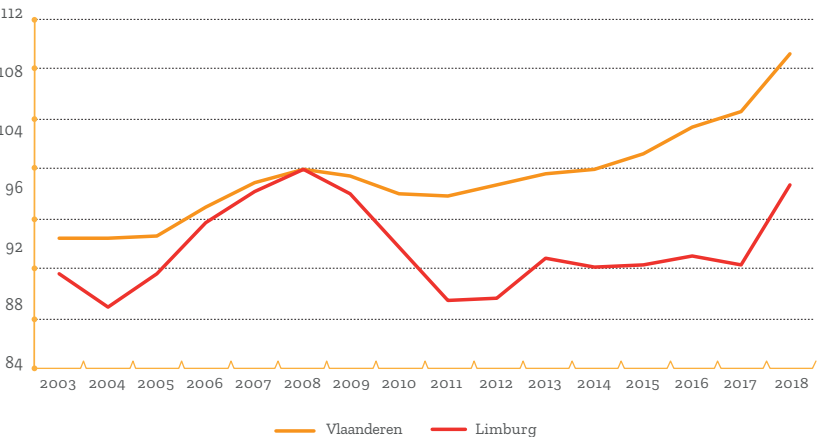
We definiëren een STEM-richting als een studierichting waar het accent helemaal of gedeeltelijk ligt op wiskunde, exacte wetenschappen, techniek of ICT. De bedoeling van een STEM-studierichting is dat afgestudeerden een wetenschappelijke en/of technisch georiënteerde job kunnen uitoefenen.⁴ In onze analyse maken we geen onderscheid tussen lichte of zware STEM-studierichtingen.⁵

Tabel 8 - Aantal studenten ASO (STEM)

Jaar	Vlaanderen	Limburg	Limburgs aandeel in Vlaanderen
2003	27.068	3.571	13,19%
2004	27.033	3.471	12,84%
2005	27.080	3.573	13,19%
2006	27.765	3.732	13,44%
2007	28.331	3.832	13,53%
2008	28.641	3.901	13,62%
2009	27.019	3.752	13,89%
2010	27.956	3.806	13,61%
2011	28.683	3.763	13,12%
2012	28.699	3.623	12,62%
2013	28.883	3.610	12,50%
2014	29.094	3.779	12,99%
2015	29.234	3.776	12,92%
2016	29.675	3.806	12,83%
2017	30.188	3.857	12,78%
2018	30.528	3.853	11,74%

Bron: Vlaams Ministerie Onderwijs en Vorming - Verwerking: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Grafiek 17 - Index ASO-studenten (STEM)

Tabel 8 bevat het aantal leerlingen in de derde graad ASO (voltijds secundair onderwijs) in een studierichting die we als STEM definiëren. Voor Limburg zien we dat na de sterke stijging van 2014 de trend positief blijft evalueren. In 2018 hapert de motor echter met een minimale daling als resultaat. In Vlaanderen doet zich een soortgelijke evolutie voor, met als verschil dat de groei ook in 2018 stabiel blijft (+1,13%).

Voor het Limburgs aandeel binnen Vlaanderen is dit minder goed nieuws. Waar Limburg ter plaatste blijft trappelen, realiseert Vlaanderen een consequente groei waardoor de Limburgse studenten nog slechts 11,74% van het totaal uitmaken. In vergelijking met 2017 moeten we in 2018 zelfs meer dan een procentpunt (1,04%) inboeten. Kijkend naar het totaal aantal Limburgse studenten valt op te merken dat de totale secundaire populatie op vijf jaar tijd daalde met 2,19% terwijl de leerlingen in ASO STEM-richtingen stegen met 6,73%. In Vlaanderen zakt de totale populatie met 0,08% en stijgt het aantal STEM-studenten met 5,70%.

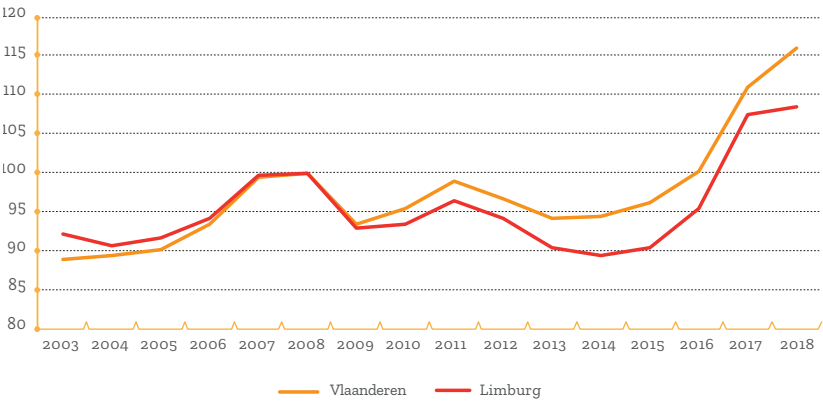
Indexmatig komt de trend van de absolute aantallen uiteraard ook tot uiting. Vlaanderen en Limburg bewegen zich de laatste jaren relatief gelijklopend, waardoor het historisch overwicht van Vlaanderen bestendig blijft en zelfs wat uitdiept in 2018.

CONCLUSIES TALENT

De deelindicator talent gaat verder op het elan van de vorige jaren. Zowel Limburg als Vlaanderen kennen met respectievelijk 101,46 en 107,44 punten hun hoogste indicatorwaarde ooit. De Vlaamse groei is echter steiler dan die in Limburg. De reden daarvoor wordt duidelijk wanneer we de indicator opsplitsen in enerzijds arbeidsmarkt en anderzijds onderwijs. Voor de subindicator arbeidsmarkt geven beiden elkaar geen duimbreed toe terwijl de subindicator onderwijs veel positiever is voor Vlaanderen dan voor Limburg (102,26 ten opzichte van 92,81). Met het oog op de toekomst is het cruciaal dat Limburg verder inzet op het adequaat opleiden van ons talent om zo de combinatie van de nu reeds openstaande vacatures en een vergrijzende populatie het hoofd te bieden.

Grafiek 18 - Deelindicator talent

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Arbeidsmarkt

Het aantal niet-werkende werkzoekenden evolueert reeds sinds 2015 zeer gunstig. Ook in 2018 zet de daling zich voort. Wanneer we naar de absolute cijfers kijken, ligt de werkloosheid zowel in Vlaanderen (195.989) als in Limburg (26.116) relatief laag. In verhouding blijft Limburg het beter doen dan Vlaanderen. Er zijn dan ook meer dan voldoende jobs beschikbaar op onze arbeidsmarkt. Met 287.188 gemelde vacatures bij de VDAB in Vlaanderen en 29.510 vacatures alleen in Limburg is het werkaanbod historisch hoog.

Het laat zich voorspellen dat er ook een keerzijde is aan dit succes. Wanneer we de ratio werkaanbod-werkloosheid bekijken, zien we dat voor elke 100 werklozen er 113 jobs

zijn in Limburg. In Vlaanderen zijn er zelfs 146 jobs voor 100 werklozen. Ondanks deze schijnbaar gunstige situatie geraken zeer veel vacatures niet ingevuld. Veel meer dan bovenstaande ratio doet vermoeden en daarom is het cruciaal dat alle potentiële arbeidskrachten worden aangeboord. Vooral omdat de problematiek nog zal stijgen de komende jaren.

Dat bewijst de doorstromingscoëfficiënt: de ratio tussen de bevolking in de leeftijdscategorie 15-24 jaar en 55-64 jaar. In 2018 bedraagt deze ratio in Vlaanderen 81,52 en in Limburg 72,82. Concreet betekent dit dat voor elke 100 personen die de arbeidsmarkt verlaten, er respectievelijk 81,52 en 72,82 terug instromen. De vergrijzing slaat dus nóg harder toe in Limburg dan in Vlaanderen.

In vergelijking met vijf jaar geleden is de ratio gedaald met 13,05% en wanneer we nog eens vijf jaar in de toekomst kijken, is de prognose dat er voor 100 uittrekders minder dan 70 (69,78) toetreders zullen zijn.

Wetende dat een groot aantal vacatures vandaag al niet ingevuld geraakt, is dit een alarmerend cijfer. Het zal zaak worden om onze inactieven te activeren. Een stijging van de werkzaamheidsgraad met 10% moet het doel zijn. Daarnaast moet nieuw talent klaargestoomd worden voor de arbeidsmarkt. Het is duidelijk dat het onderwijs hier een grote rol in te spelen heeft.

Onderwijs

Zoals gezegd valt de deelindicator talent op te delen in een subindicator arbeidsmarkt en onderwijs. De Limburgse - en bij uitbreiding Vlaamse - arbeidsmarkt scheert hoge toppen de laatste jaren. Zowel het werkaanbod als de werkloosheid staan op een gunstig niveau. Het is belangrijk dat de uitstroom van het onderwijs aangepast is aan de arbeidsmarkt zodat de vacatures van vandaag en morgen ingevuld geraken.

Een eerste subindicator evalueert het aantal hogeschool- en universiteitsstudenten. Dit aantal bewoog zich gradueel positief doorheen de jaren, maar het Limburgs aandeel binnen Vlaanderen ligt in 2018 nog op slechts 12,22% (26.295 studenten tegenover 215.180 studenten). Wanneer we enkel naar de universitaire studenten kijken, daalt het Limburgs aandeel in Vlaanderen zelfs naar 11,82% (12.521 studenten in Limburg ten opzichte van 105.887 studenten in Vlaanderen). Een verdere uitbrei-

ding van de UHasselt kan hier voor een ommekeer zorgen aangezien het de financiële en psychologische drempel om universitair onderwijs te volgen verlaagt.

Binnen de sterk geïndustrialiseerde Limburgse economie speelt ook het secundair onderwijs een belangrijke rol in het afleveren van nieuwe arbeidskrachten. Vooral de 'harde' studiegebieden, waarin de focus ligt op wetenschap of techniek, zijn in dit opzicht relevant.

Het aantal BSO- en TSO-studenten uit deze 'harde' studierichtingen zijn al enkele jaren in vrije val. In 2018 bereiken zowel Vlaanderen als Limburg met 46.424 en 6.794 studenten een triest dieptepunt. Ook het Limburgs aandeel binnen Vlaanderen blijft dalen tot 15,02% in 2018. Belangrijk hierbij is dat zowel de Vlaamse als Limburgse daling sterker is dan de algemene daling binnen die populatie. De teloorgang kan dus niet eenduidig toegewezen worden aan demografische factoren.

In het algemeen secundair onderwijs worden wetenschappen en techniek steeds belangrijker. We kijken naar het aantal studenten in STEM-richtingen om een beeld te krijgen van de mate waarin jongeren gebeten zijn door deze voor de arbeidsmarkt zeer relevante opleidingen. Doorheen de jaren zien we een vrij stabiele aangroei van het aantal studenten tot 30.528 en 3.853 in respectievelijk Vlaanderen en Limburg. Wanneer we kijken naar het totaal aantal Limburgse studenten zien we dat de totale secundaire populatie op vijf jaar tijd daalde met 2,19% terwijl dit aantal in de ASO STEM-richtingen met 6,73% steeg. In Vlaanderen daalt de totale populatie met 0,08% en stijgt het aantal STEM-studenten met 5,70%. Ondanks dat de absolute aantallen relatief stabiel blijven, mogen we toch concluderen dat de STEM-richtingen in de lift zitten.

Tom Bielen

Suwaco

Interview

Limburgse technologie maakt wereldwijd afvalstromen slimmer

Het Limburgse Suwaco produceert en distribueert wereldwijd slimme vuilnisbakken. Via sensoren in de vuilnisbak kan je het afvalvolume controleren en op die manier de afvalophaling optimaliseren. "Onze technologie voor die meting is uniek, maar ook de autonomie van de batterijen in onze persvuilbakken is nooit eerder gezien in de sector", zegt gedelegeerd bestuurder Tom Bielen. Hij staat vandaag voor de uitdaging om de internationale uitbreiding meer structuur te geven.

“

Ons product is een wereldwijd unicum. Niemand evenaart onze technologie om het afvalvolume te meten

Wie aan innovatie en internationalisatie denkt, vermoedt niet dat er veel muziek in afvalcontainers zit. Toch zag Tom Bielen dat even anders. "Ik heb jarenlang in de afvalverwerkingssector gewerkt. Een eigen onderneming was voor mij altijd een jongensdroom en toen de opportuniteit zich voordeed, ben ik er vol voor gegaan", legt hij de start van zijn onderneming uit.

“

Slim en zelfpersend

Vandaag bouwt Suwaco samen met het Ierse bedrijf PEL slimme persvuilbakken, hoewel dat in het aanvangsjaar van de onderneming wel even anders was. "In 2015 was de verkoop van ondergrondse afvalcontainers onze core business", blikt Bielen terug op de begindagen. "Twee jaar later hebben we onze zelfpersende vuilniscontainer gelanceerd. Het voordeel is dat je veel meer afvalvolume in één bak krijgt. Daarnaast rusten we de containers uit met sensoren die in real time kunnen aangeven hoeveel afval er in een container zit. Zo kunnen gemeenten of organisaties hun afvalophaling optimaliseren. Bovenaan heeft de persvuilbak ook een ingebouwd zonnepaneel om de batterij op te laden."

We willen in West-Europa eerst een sterk distributienetwerk uitbouwen

De slimme afvalbakken zijn voortaan de grootste prioriteit voor Suwaco. Dat verkocht eerder dit jaar om die reden haar ondergrondse container-activiteiten. "Ons product is een wereldwijd unicum. Perscontainers bestaan al meer dan tien jaar, maar vandaag evenaart niemand onze

technologie om het afvalvolume te meten. Ook de autonomie van de batterij is nooit eerder gezien. Die kan 158 dagen overbruggen zonder zonne-energie", vertelt de trotse zaakvoerder.

Containers in Parijs

De noodzaak om te exporteren kwam er toen Suwaco de productie van haar slimme afvalbakken opstartte. "Hoe groter de volumes die je afneemt, des te beter de prijs", klinkt een economische tegelwijshoud. "De hardware wordt gebouwd in samenwerking met de Ierse onderneming PEL, de installatie van printplaten en software doen we zelf. Daarnaast geeft het buitenland ook een boost aan je verkoop. We werken in België grotendeels samen met gemeenten en daar duurt het aanbestedingsproces langer. In andere landen werken we samen met distributeurs die meteen

ook een aantal slimme afvalbakken aankopen voor hun stock of voor demonstraties", verduidelijkt Bielen.

De keuze voor meer export was overigens geen grote stap voor de zaakvoerder. Door zijn vorige job beschikte hij al over een groot internationaal netwerk. "We zijn gestart in buurlanden als Nederland, Frankrijk en Luxemburg omdat je daar dezelfde taal spreekt of te maken hebt met een erg grote afzetmarkt. Vandaag staan onze afvalbakken overal ter wereld: San Francisco, Londen, Parijs, Dubai enzovoort."

“

We hebben onlangs een verhuurplatform voor persvuilbakken gelanceerd

Het buitenland is bij Suwaco goed voor 10% van de omzet, maar voorlopig zit daar nog geen gestructureerde exportstrategie achter. Bielen: "Daar werken we momenteel héél erg aan, maar voor een start-up is die uitrol allesbehalve eenvoudig. Inclusief mezelf werken we met zes medewerkers die bij wijze van spreken steeds dubbel bezet zijn. Je moet met alles en nog wat bezig zijn. Voorlopig neem ik de uitrol van de exportplannen voor mijn rekening." De invulling van die exportstrategie komt neer op het vinden van de juiste distributeurs en hen de juiste ondersteuning geven. "We willen in West-Europa eerst een sterk distributienetwerk uitbouwen en daar ook de nodige hulp aan geven op vlak van support en marketing. Ter voorbereiding hebben we bij Voka

- KvK Limburg het Export Academy-traject gevolgd en ook bij FIT hebben ze voor ons naar geschikte distributeurs gezocht", zegt Bielen. "We werken momenteel ook aan een kapitaalronde om die exportplannen meer structuur te geven, want alles bij elkaar vraagt export om een grote financiële inspanning."

Export is topsport

Hij onderstreept dat je het internationale verhaal er niet zomaar bij kan nemen. "Ik heb ooit ergens de quote 'Export is topsport' opgepikt en in zekere zin klopt dat wel. Neem nu Zwitserland", haalt hij een voorbeeld aan. "We hebben daar persvuilbakken geleverd, maar het land valt niet onder de Europese Unie. Dan stoot

je op heel wat douaneformaliteiten, want een slimme afvalcontainer staat bijvoorbeeld niet tussen de douanecodes voor de invoerrechten. Bovendien wou die klant een oude container laten ombouwen. Je moet dan aparte onderdelen invoeren en twee werkmannen naar Zwitserland sturen. Daar komt heel wat extra regelgeving bij kijken. Ook al het werkmateriaal moet op een lijst staan die bij het oversteken van de grens gecontroleerd wordt", somt de zaakvoerder het papierwerk op.

De klus was zeker niet rendabel, maar Bielen ziet het als een investering in de toekomst. "Het financieel risico viel mee, want ik kende de klant van vroeger. Op termijn ga je weliswaar dezelfde inspanningen doen voor distributeurs die je hele-

maal niet kent. Je gaat er veel geld en tijd aan besteden, maar je weet niet of dat zal renderen. Voor dat soort tegenslagen heb je dan een financiële buffer nodig", omschrijft hij een belangrijk aandachtspunt.

Tomorrowland

Maar internationaal ondernemen kan uiteraard ook voordelen met zich meebrengen. "Je merkt dat gemeentebesturen in Nederland veel snellere beslissingstermijnen hanteren. Op drie dagen tijd was onze deal beklonken, terwijl dat in ons land maanden kan duren via aanbestedingsprocedures." Op internationaal niveau ziet Bielen overigens dat Vlaanderen een voortrekkende is. "Ik weet eerlijk gezegd niet goed hoe we dat klaar krijgen, maar ik denk dat de compactheid van de regio een rol speelt. Alles ligt heel dicht bij elkaar, waardoor we sneller kunnen schakelen."

De toekomst van Suwaco kleurt

voornamelijk internationaal, maar de onderneming kijkt ook naar andere doelgroepen en businessmodellen. "We hebben onlangs een verhuurplatform voor onze persvuilbakken opgestart. Op die manier staan we onder meer op Tomorrowland, maar ook kerstmarkten en andere grote evenementen doen steeds meer beroep op deze verhuurdienst. Verder hebben we samen met het bedrijf IO-Things een aparte meetsensor ontwikkeld. Die sensor kreeg de naam the BinThing en is de kleinste en nauwkeurigste in zijn soort. Je kan 'm in zowat elke afvalbak monteren om het volume te meten. Dankzij deze sensoren kunnen we iedere afvalbak monitoren en de ledigingen optimaliseren. Dat is niet enkel nuttig voor steden en gemeentes, maar ook voor schoonmaak-

bedrijven die kantoren reinigen of beheerders van grote appartementsblokken", besluit Tom Bielen.

Learnings Tom Bielen:

- Grotere volumes afnemen, betekent betere prijzen. Uitbreiden naar buitenlandse markten is dan een goede oplossing
- Internationaal ondernemen vraagt om een extra financiële inspanning en investeringen in goede distributeurs.
- Bereid je goed voor op de verschillende douaneformaliteiten

Interview

Deel 3

CONCLUSIES TOEKOMSTINDICATOR

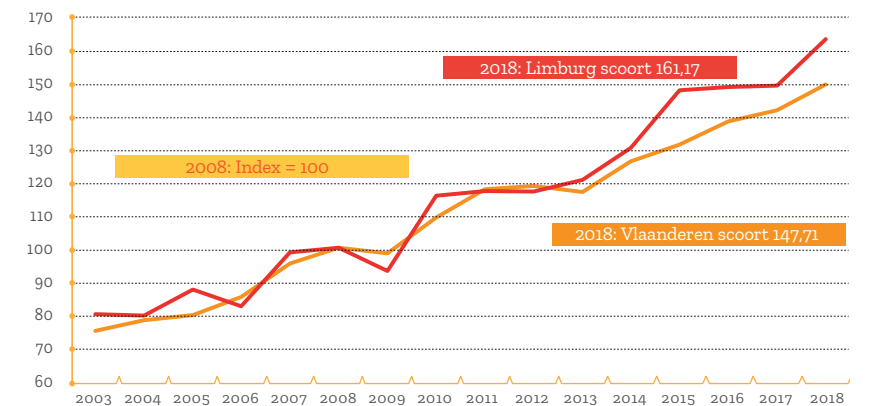
CONCLUSIES

In de vorige hoofdstukken behandelden we de deelindicatoren internationalisering, innovatie en talent telkens apart. Door deze drie deelindicatoren te combineren krijgen we een totaalbeeld en dus zicht op de mate waarin de provincie Limburg klaar is voor de toekomst. De gestage groei van de voorbije vijftien jaar zet zich in 2018 gewoon verder. Voor Limburg steeg de index in die periode met 100,46%. Voor Vlaanderen was dit 95,78%. Belangrijk is wel dat waar de Limburgse groei de afgelopen jaren vertraagde, deze in 2018 meteen met 13,66 punten stijgt. Hiermee versterken we onze voor-sprong op Vlaanderen en kunnen we zeggen dat de Limburgse economie sterker geëvolueerd is sinds 2008 dan de totale economie in Vlaanderen. De groei in 2018 hebben we voornamelijk te danken aan de sterke prestaties van deelindicator innovatie.

De Limburgse deelindicator **internationalisering** krijgt een tik in 2018 terwijl deze in Vlaanderen gestaag blijft groeien. Dit maakt dat het voordeel dat we sinds 2010 hebben slinkt.

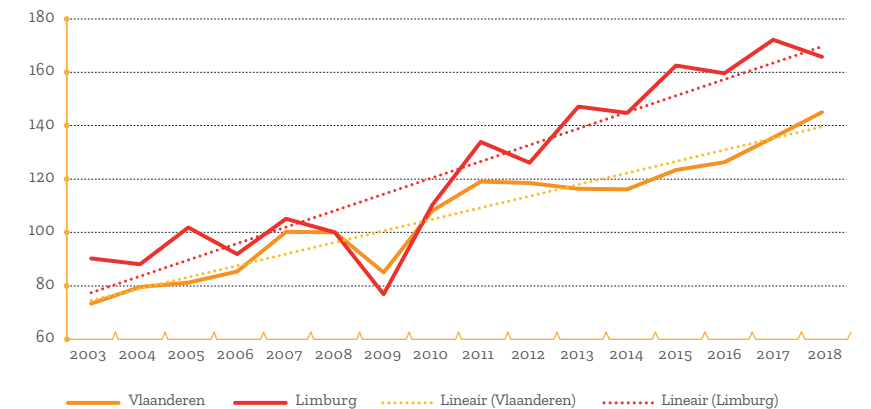
Deze evolutie is alleszins niet te wijten aan de prestaties van onze export. Zowel naar het aantal als de waarden van de exportcertificaten blijven we het in absolute termen zeer goed doen. Met een waarde van net geen miljard euro brengen onze geëxporteerde goederen historisch veel op.

Grafiek 19 - Toekomstindicator

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Grafiek 20 - Evolutie index internationalisering

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

Wanneer we de resultaten relatief beschouwen en dus vergelijken met Vlaanderen blijft het aandeel binnen Vlaanderen erg beperkt. Waar het aantal certificaten in Limburg al maar 7,81% uitmaakt van het Vlaams totaal, zijn onze achterliggende waarden slechts goed voor 2,35%. Ondanks ons gebrek aan internationale (lucht)havens, blijven deze cijfers hoe dan ook te laag.

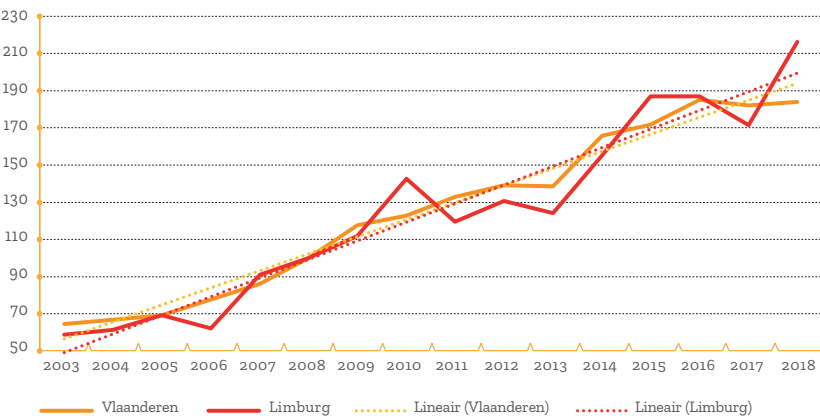
Wanneer we kijken naar de populairste exportmarkten zien we dat Turkije China onttroond heeft. Maar liefst 14,60% van de door Limburg geëxporteerde goederen belandt in Turkije. De Turken ontvangen zo 5,22% méér Limburgse producten in 2018 dan in het jaar ervoor.

Ondanks een stijging van de door China geïmporteerde producten (+1,85%) moeten ze een plaatsje prijsgeven waardoor China in 2018 ‘slechts’ het tweede meest populaire exportland was. Nog opvallend is dat Rusland en de Verenigde Arabische Emiraten haasje over doen waar door Rusland met 12,11% de top drie induikt.

Bij de directe buitenlandse investeringen is het normaliter hetzelfde verhaal: stijgende absolute resultaten binnen Limburg terwijl het relatief aandeel beperkt blijft. In 2018 krijgen ook de absolute resultaten een knauw. We zakken van 31 naar 21 investeringen waardoor ons aandeel ten opzichte van Vlaanderen daalt naar 8,97%. Wanneer we het investeringsbedrag en bijhorende jobcreatie mee in beschouwing nemen, wordt nog meer duidelijk dat Limburg een achterstand goed te maken heeft. Het gemiddelde investeringsbedrag per DBI ligt in Limburg op 17.690.476 euro waar dit in Vlaanderen 18.127.555 is. De jobcreatie per DBI is dan weer groter in Limburg dan in Vlaanderen, namelijk 43 fte's ten opzichte van 23 fte's.

Grafiek 21: Evolutie index innovatie

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

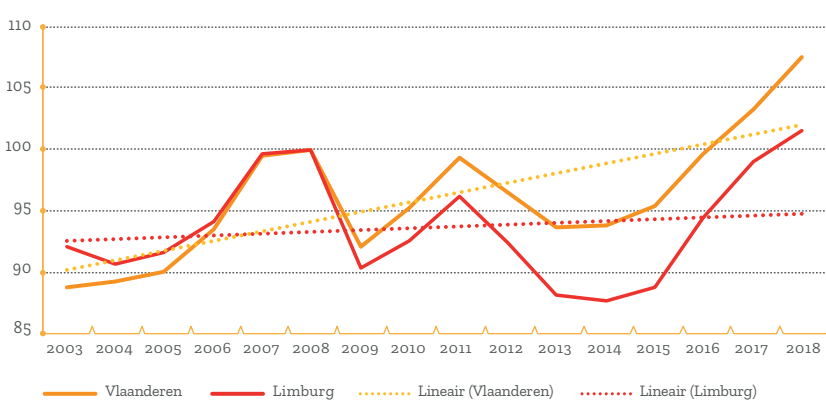
De index **innovatie** stijgt exponentieel in 2018. Enkel de subindicator Human Resources in Science and Technology kent een daling ten opzichte van 2017, al blijft de trend doorheen de jaren wel positief. Met 224.200 mensen actief bezig met wetenschap en techniek behalen we in Limburg immers nog steeds het tweede beste resultaat ooit.

De stijgende innovatiesteun (+ 6.000.000 ten opzichte van 2017) is dé drijvende kracht achter de sterke totaalprestatie van de Limburgse indicator. Er zijn meer middelen vrijgemaakt voor innovatiesteun. Deze zijn ook meteen aangewend door de Limburgse ondernemers. Toch moeten we opletten voor overdreven optimisme omdat het Limburgs aandeel in Vlaanderen nog steeds slechts 8,05% bedraagt. Zaak is om blijvend te sensibiliseren over de vele steunmogelijkheden zodat in een ideale wereld elk Limburgs bedrijf dat inzet op innovatie hier ook gebruik van maakt. In die wereld zou het Limburgs aandeel nog een stuk kunnen groeien.

Het aantal starters is traditioneel een sterk scorende subindicator. Met 7.188 starters en 139,33 indicatorpunten stelt deze ook in 2018 niet teleur. Door de sterke groei ten opzichte van 2017 stijgt ons aandeel in Vlaanderen ook tot 12,71%. Dit is het grootste stuk van de taart sinds 2011(!).

Het aantal octrooiaanvragen is relatief gezien onze best scorende indicator. Met een aandeel van 14,68% zetten we een enorme stap in 2018. Met 86 octrooiaanvragen behalen we ook in absolute cijfers het beste resultaat sinds 2003. Kijkend naar de Europese octrooiaanvragen wordt de trend bevestigd. Met 117 aanvragen doen we het 25,8% beter dan in 2017. Ondanks deze sterke absolute cijfers, blijft het aandeel ten opzichte van Vlaanderen hier wel eerder beperkt: 7,79%. Ondanks het feit dat hier dus nog wel verbetering mogelijk is, bewijzen deze cijfers toch dat innovatie steeds meer verankerd wordt binnen Limburg.

Grafiek 22: Evolutie index talent

Bron: Voka - Kamer van Koophandel Limburg

De indicator **talent** omvat traditioneel zowel de prestaties van de arbeidsmarkt als het onderwijs.

De Limburgse arbeidsmarkt heeft de laatste jaren een metamorfose ondergaan. Onder impuls van een heroplevende economie was de werkloosheid historisch laag in 2018. Hier tegenover staat een eveneens historisch hoog werkaanbod. Deze combinatie maakt dat de ratio werkaanbod-werkloosheid voor het eerst boven de 1, namelijk 1,13, komt te liggen. Concreet betekent dit dat voor elke 100 werklozen er 113 vacatures zijn. Op zich een positieve evolutie, ware het niet dat er alsnog heel wat vacatures op de markt ongevuld blijven. Een duidelijk teken aan de wand dat er een mismatch is tussen vraag en aanbod.

De vijver waarin onze bedrijven kunnen vissen zal bovendien steeds kleiner worden. De doorstromingscoëfficiënt is de ratio tussen de bevolking in de leeftijdscategorie 15-24 jaar en 55-64 jaar. Als deze ratio kleiner is dan 100% wil dit zeggen dat uittreders uit de arbeidsmarkt niet volledig vervangen kunnen worden door jonge intreders. In 2018 is deze ratio 72,82% in Limburg.

Het is dus duidelijk dat we alle krachten nodig zullen hebben in de toekomst én ervoor moeten zorgen dat deze krachten kennis en kunde moeten verwerven die nauw aansluiten bij de noden van de arbeidsmarkt. Om dit mogelijk te maken moeten we enerzijds werk maken van het activeren van onze inactieven en anderzijds onze talenten zo goed mogelijk opleiden. Voor dat laatste kijken we uiteraard naar het onderwijs.

Het aantal Limburgse studenten in het hoger onderwijs zakt in 2018 echter verder weg (12,22%). Dit tanende percentage kan overigens niet louter aan de demografische context worden toegewezen. Ook wanneer we de evolutie van de totale jongerenpopulatie mee in beschouwing nemen, nemen er verhoudingsgewijs minder Limburgse dan Vlaamse jongeren deel aan hoger onderwijs. Wanneer we enkel naar de universitaire studenten kijken, daalt het Limburgs aandeel in Vlaanderen zelfs naar 11,82% (12.521 studenten in Limburg ten opzichte van 105.887 studenten in Vlaanderen). De verdere ontwikkeling van de UHasselt kan hier voor een ommekeer zorgen.

Een sterke universiteit binnen Limburg kan zowel psychologisch als economisch de drempel naar universitaire studies verlagen.

Wanneer we kijken naar de studenten in de harde BSO- en TSO-richtingen geeft Limburg op vijftien jaar tijd 3,31% van haar aandeel ten opzichte van Vlaanderen prijs. De globale en sterkere daling in onze provincie is uiteraard deels demografisch te verklaren, maar waar het totaal aantal studenten secundair onderwijs met 2,19% daalt in de voorbije vijf jaar laat het aantal BSO- en TSO-studenten een daling van 5,05% optekenen in diezelfde periode.

Kijkend naar het aantal leerlingen in de derde graad ASO (voltijds secundair onderwijs) in een studierichting die we als STEM definiëren zien we dat binnen Limburg de trend positief blijft evalueren. In 2018 hapert de motor echter met een minimale daling als resultaat. Hierdoor zakt ons aandeel ook terug tot 11,74%.

Deel 4

TOEKOMSTWENSEN VOKA-KAMER VAN KOOPHANDEL LIMBURG

TOEKOMSTWENSEN

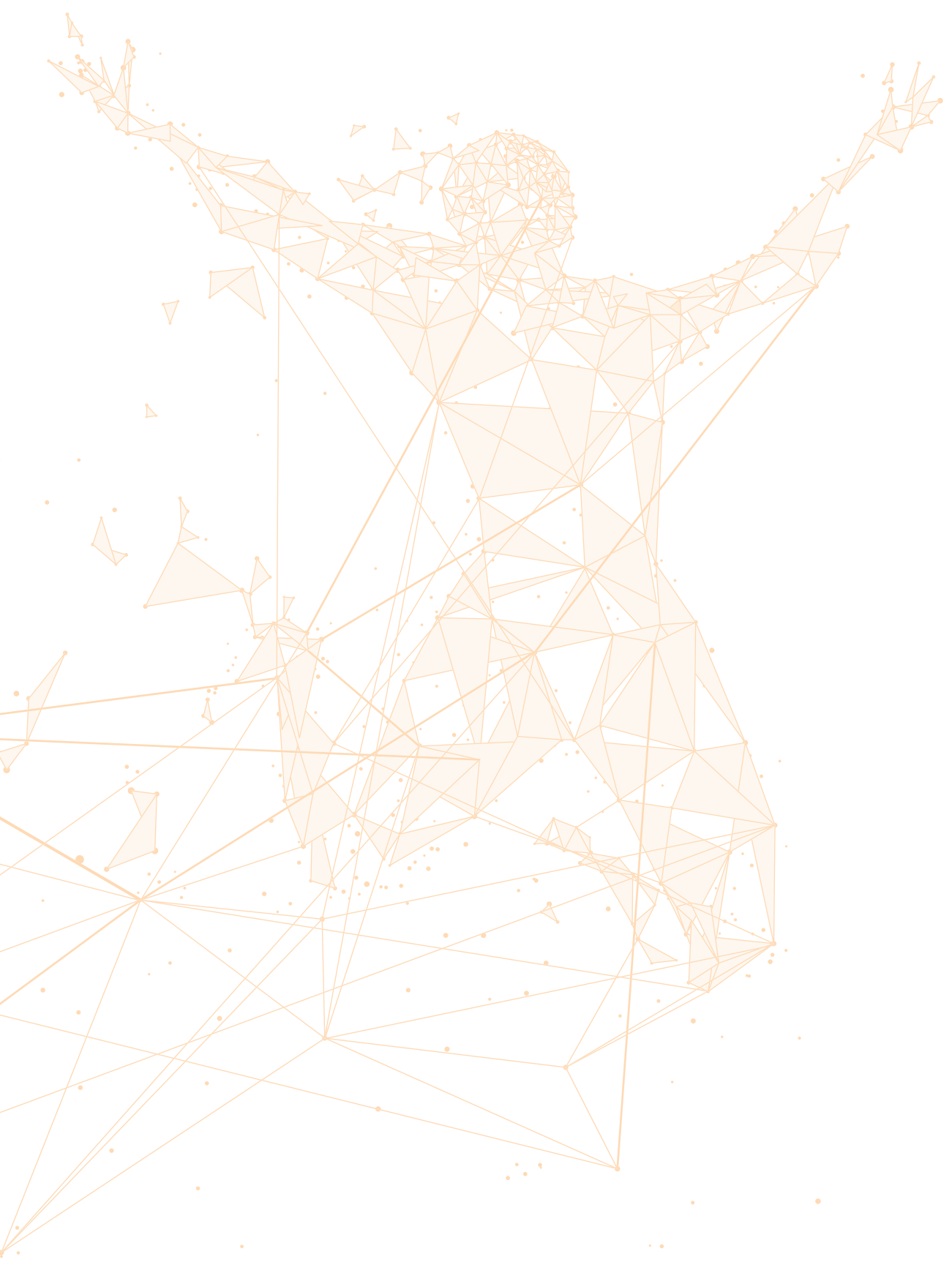
De **Toekomstindicator** kent reeds sinds het begin van de meting een stijgende trend. Na enkele boerenjaren staan er met de slabbakkende conjunctuur, handelsoorlogen, de krappe arbeidsmarkt en oplopende vergrijzing immers heel wat uitdagingen voor de deur. Ook in deze Toekomstindicator blijkt dat we het best scoren op de indicatoren waar **ondernemers** rechtstreeks **invloed** op hebben. Daarvoor verdienen ze een pluim. Het is cruciaal om met de nodige hervormingen ook de andere indicatoren terug te lanceren. Enkel zo kan een stabiele groei gewaarborgd worden.

Wanneer we naar de drie deelindicatoren kijken, blijft de export een stuwende kracht voor de Limburgse economie. Zowel op het vlak van het aantal exportcertificaten als -waarden bereiken we het hoogste niveau ooit. Door de quasi evenredige stijging in Vlaanderen blijft ons aandeel echter beperkt. Limburg heeft dan wel geen internationale (lucht)haven zoals Antwerpen en Vlaams-Brabant waar massale exportgebonden bedrijvigheid geconcentreerd is, toch moeten we de ambitie stellen om dit aandeel minstens te verdubbelen. Onze **aantrekkelijkheid** voor **buitenlandse bedrijven** krijgt echter een knauw terwijl deze in Vlaanderen op peil blijft. We zijn er echter van overtuigd dat onze logistieke troeven zeer aantrekkelijk zouden moeten zijn voor potentiële investeerders. Het wordt zaak om dat potentieel eindelijk ten volle te benutten door theorie om te zetten in praktijk, door beloftes om te zetten in actie. De lijst aan **beloofde infrastructuurwerken** in het SALK-actieplan is eindeloos. We stellen vast dat het leeuwendeel hiervan vandaag nog steeds niet gerealiseerd is.

Investeren in innovatie is de beste manier om de economische toekomst van een regio zo goed mogelijk te verzekeren en verder te ontwikkelen. Kennis en innovatie zijn voor Limburg essentiële voorwaarden om de motor van onze kennis-economie draaiende te houden. Daarnaast zijn deze cruciaal om in te kunnen spelen op de uitdagingen en opportuniteiten die **nieuwe industrieën, technologische ontwikkelingen en vergrijzing** met zich meebrengen. Voor Limburg is de weg om innovatie te verankeren echter nog lang ten opzichte van Vlaanderen. Verder inzetten op een eenvoudig en transparant instrumentarium en hameren op de eerder afgesproken budgetten voor de gereserveerde publieke stimuli voor innovatie door de Vlaamse Regering zijn absolute voorwaarden om ondernemingen te stimuleren om in te zetten op innovatie. De weg naar bedrijfssteun of naar opstart van een eigen onderneming moet bovendien zo eenvoudig mogelijk zijn om zoveel mogelijk groeidrempels weg te nemen. Want tot op vandaag is het, ook voor starters, niet eenvoudig om de weg te vinden binnen het overheidsapparaat. Samen met **ondernemend Limburg** zullen we als **Voka - Kamer van Koophandel Limburg** de richting blijven aangeven om kwalitatieve innovatiedossiers tot stand te brengen zodat Limburg minstens haar deel van publieke steun ontvangt. Ondanks dat onze absolute cijfers in 2018 voor Limburg tonen dat er met 6.196 starters nooit eerder een hogere graad van ontlukend ondernemerschap in Limburg werd opgetekend, mag onze aandacht niet verslappen. Limburg heeft nog veel goed te maken ten opzichte van de andere provincies. Alleen het adagium **"jobs, jobs, jobs"** van de regering-Michel en een hogere werkge-

legenheid zal dan ook niet volstaan. Haast alle economische literatuur duidt op het **grote belang van ontlukend ondernemerschap** als katalysator voor economische groei. Limburg mag zeker ook op dit vlak niet op haar lauweren gaan rusten, willen we deze broodnodige positieve evolutie verder laten evolueren. Als **ondernemerschap** wil **floreren** dan moet dit door potentiële ondernemers en de bredere bevolking gedragen worden. Volgens academische consensus is het startpunt daarvoor een goede attitude en gunstige perceptie van ondernemerschap. We blijven dan ook stevast hameren op een beleid dat sterk inzet op stimuli voor snelgroeiende ondernemingen en een betere perceptie van het ondernemerschap. Zowel de Limburgse **deelindicator talent en internationalisering** kunnen in 2018 stevige groeicijfers voorleggen dankzij een sterk verbeterde arbeidsmarktsituatie. Vlaanderen scoort eveneens op deze twee deelindicatoren beter dan het jaar ervoor en stijgt dan ook meer dan Limburg.

De krapte op de arbeidsmarkt wordt steeds meer prangend. De openstaande vacatures blijven zeer talrijk terwijl de doorstromingscoëfficiënt in vrije val is. Er zullen steeds minder mensen klaarstaan om de uitstroom uit de arbeidsmarkt op te vangen. Daar de werkloosheidsgraad al historisch laag is, moet er sterk ingezet worden op het activeren van de niet-actieven. De werkzaamheidsgraad in Limburg - en bij uitbreiding Vlaanderen - ligt een stuk lager dan in onze voorbeeldlanden. Dat is een 'luxe' die onze economie zich niet langer kan veroorloven. Deze moet dan ook stijgen met 10 procent. Dat we als enige land in Europa nog werkloosheidsuitkeringen hebben die onbeperkt zijn in de tijd mag ook in vraag gesteld worden. Niet alleen de **stok achter de deur** mag

groter worden, ook de wortel die inactieven de stap richting arbeidsmarkt doet zetten, mag gerust wat sappiger. Als het verschil tussen een **uitkering** en het **nettoloon** voldoende groot wordt, zullen almaar meer mensen tot werken verleid worden. Uiteraard is niet iedereen geschikt voor elke job. Voor veelgevraagde jobs zoals schoonmaker of vrachtwagenchauffeur kunnen werkzoekenden met een relatief kort traject **bijgeschoold** worden om de nodige vaardigheden te verwerven. Maar vooral de vacatures voor **hoogopgeleiden** zitten in de lift. Hoewel werkgevers van hun kant vaker kunnen rekruteren op basis van al dan niet verworven competenties, kijken we voornamelijk naar het onderwijs om voldoende (hooggeschoold) talent af te leveren dat de Limburgse economie draaiende kan houden. Van het totaal aantal Limburgse uni-

versiteitsstudenten studeert maar liefst 67% buiten de provincie. Het resultaat is dat vele hoogopgeleide jongeren een job, vriend of vriendin vinden elders en dus niet terugkeren naar de provincie om hier te wonen en te werken. Door middel van een **sterke universiteit binnen Limburg** verlagen we de drempel naar universitaire studies voor heel wat jongeren waardoor de participatie zal stijgen. Daarnaast betekent het een **extra troef** om degenen die vandaag plannen om buiten de provincie te gaan studeren, morgen alsnog hier te houden. Het is daarom dat het **12-10-10 plan van de UHasselt** alle kansen moet krijgen. Naar 12 nieuwe opleidingen en 10.000 studenten binnen 10 jaar tijd, dat moet het doel zijn. Daarnaast moet duaal leren dé leervorm van de toekomst worden. De voortschrijdende digitalisering en

technologisering dringt immers door in alle beroepen en vraagt dus om juiste skills en competenties. Via een doorgedreven leren op de vloer komen jongeren in aanraking met **actuele infrastructuur en apparatuur** en worden ze uitgedaagd op actuele problemen. Er is echter nog werk aan de winkel om ouders en leerlingen te overtuigen van de kwaliteit. Een **duidelijke governance-structuur** en **structurele financiering** ontbreken momenteel. Daarnaast zijn er **te weinig innovatieve duale studierichtingen** die ook voorbereiden op het hoger onderwijs en ten slotte is ook de uitrol in **andere onderwijsniveaus** zoals het hoger beroepsonderwijs (HBO5), het volwassenenonderwijs en de professionele bachelors nog te beperkt. Daarom vragen we een **verdere, brede uitrol** van deze leervorm van de toekomst.

To do's om onze economie future proof te maken

- Onze **aantrekkelijkheid voor buitenlandse investeerders** moet omhoog. De uitvoering van beloofde Limburgse infrastructuurwerken is hier een belangrijke eerste stap in.
- Innovatie is de toekomst. De hiervoor gereserveerde **stimuli van de Vlaamse Regering** moeten aan **bekendheid** winnen én **makkelijk toegankelijk** zijn voor ondernemers.
- Om onze lage doorstromingscoëfficiënt het hoofd te bieden, is het noodzakelijk om ook onze inactieven te activeren. Een **stijging van de werkzaamheidsgraad** met 10% moet het doel zijn.
- Het onderwijs van vandaag bepaalt mee de arbeidsmarkt van morgen. Een **sterke Limburgse universiteit** en een brede uitrol van het systeem **duaal leren** moet eigen talent klaarstomen voor de Limburgse arbeidsmarkt.

Talent		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Vlaanderen	NWWZ (gemiddelde werkloosheid) Vlaanderen	207.806	225.633	235.344	216.762	180.396	168.890	202.808	208.242	195.008	204.437	221.901	233.349	232.927	224.779	212.677	195.989
	Werkaanbod (zonder uitzendopdrachten, rechtstreeks aan VDAB gemeld) Vlaanderen	106.558	125.276	142.753	167.850	201.740	193.095	148.000	174.800	201.331	176.810	153.739	159.088	179.308	226.671	258.124	287.188
	Ratio aanbod/werkloosheid Vlaanderen	0,51	0,56	0,61	0,77	1,12	1,14	0,73	0,84	1,03	0,86	0,69	0,68	0,77	1,01	1,21	1,47
	Vlaamse hogeschool- en universiteitsstudenten	151.825	152.126	153.112	155.959	157.336	162.132	172.412	182.682	191.622	197.988	202.790	206.465	208.779	209.798	213.173	215.180
	Studenten nijverheid BSO en TSO in Vlaanderen	54.148	54.532	54.804	55.139	55.067	54.333	52.499	51.415	49.819	48.083	47.564	47.553	48.063	48.042	47.214	46.424
	Studenten ASO (STEM) in Vlaanderen	27.068	27.033	27.080	27.765	28.331	28.641	27.019	27.956	28.683	28.699	28.883	29.094	29.234	29.675	30.188	30.528
	Doorstromingscoëfficiënt Vlaanderen	107,31	105,61	103,71	101,60	98,89	96,73	95,72	94,41	93,16	92,50	91,34	89,77	87,74	85,73	83,43	81,52
Index	NWWZ (gemiddelde werkloosheid) Vlaanderen	123,04	133,60	139,35	128,35	106,81	100,00	120,08	123,30	115,46	121,05	131,39	138,17	137,92	133,09	125,93	116,05
	Werkaanbod (zonder uitzendopdrachten, rechtstreeks aan VDAB gemeld) Vlaanderen	55,18	64,88	73,93	86,93	104,48	100,00	76,65	90,53	104,27	91,57	79,62	82,39	92,86	117,39	133,68	148,73
	Ratio aanbod/werkloosheid Vlaanderen	44,85	48,56	53,05	67,73	97,81	100,00	63,83	73,42	90,30	75,65	60,60	59,63	67,33	88,20	106,16	128,16
	Vlaamse hogeschool- en universiteitsstudenten	93,64	93,83	94,44	96,19	97,04	100,00	106,34	112,67	118,19	122,12	125,08	127,34	128,77	129,40	131,48	132,72
	Studenten nijverheid BSO en TSO in Vlaanderen	99,66	100,37	100,87	101,48	101,35	100,00	96,62	94,63	91,69	88,50	87,54	87,52	88,46	88,42	86,90	85,44
	Studenten ASO (STEM) in Vlaanderen	94,51	94,39	94,55	96,94	98,92	100,00	94,34	97,61	100,15	100,20	100,84	101,58	102,07	103,61	105,40	106,59
	Doorstromingscoëfficiënt Vlaanderen	110,93	109,17	107,21	105,03	102,22	100,00	98,95	97,60	96,30	95,63	94,43	92,80	90,70	88,62	86,25	84,28
	Index talent Vlaanderen	88,72	89,26	90,02	93,48	99,47	100,00	92,02	95,19	99,33	96,42	93,70	93,78	95,47	99,65	103,24	107,44

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Limburg	NWWZ (gemiddelde werkloosheid) Limburg	33.310	37.368	38.737	34.221	27.360	24.463	30.409	30.661	27.897	29.496	32.263	33.416	34.051	31.639	28.487	26.116
	Werkaanbod (zonder uitzendopdrachten, rechtstreeks aan VDAB gemeld) Limburg	13.124	14.981	17.370	18.610	21.374	20.316	16.452	18.487	21.248	19.577	15.920	15.230	17.679	23.935	28.193	29.510
	Ratio aanbod/werkloosheid Limburg	0,39	0,40	0,45	0,54	0,78	0,83	0,54	0,60	0,76	0,66	0,49	0,46	0,52	0,76	0,99	1,13
	Limburgse hogeschool- en universiteitsstudenten	20.486	20.026	20.092	20.348	20.612	20.817	21.925	23.568	24.989	25.642	26.120	26.568	26.576	26.788	26.287	26.295
	Studenten nijverheid BSO en TSO in Limburg	9.923	9.946	9.961	9.907	9.820	9.553	8.409	8.216	7.827	7.463	7.345	7.203	7.272	7.320	7.165	6.974
	Studenten ASO (STEM) in Limburg	3.571	3.471	3.573	3.732	3.832	3.901	3.752	3.806	3.763	3.623	3.610	3.779	3.776	3.806	3.857	3.853
	Doorstromingscoëfficiënt Limburg	118,47	114,98	111,21	107,74	103,27	99,55	96,58	93,06	90,21	87,90	85,86	83,31	80,59	77,88	75,16	72,82
Index	NWWZ (gemiddelde werkloosheid) Limburg	136,16	152,75	158,35	139,89	111,84	100,00	124,31	125,34	114,04	120,57	131,88	136,60	139,19	129,33	116,45	106,76
	Werkaanbod (zonder uitzendopdrachten, rechtstreeks aan VDAB gemeld) Limburg	64,60	73,74	85,50	91,60	105,21	100,00	80,98	91,00	104,59	96,36	78,36	74,97	87,02	117,81	138,77	145,25
	Ratio aanbod/werkloosheid Limburg	47,44	48,27	53,99	65,48	94,07	100,00	65,15	72,60	91,71	79,92	59,42	54,88	62,52	91,09	119,17	136,06
	Limburgse hogeschool- en universiteitsstudenten	98,41	96,20	96,52	97,75	99,02	100,00	105,32	113,22	120,04	123,18	125,47	127,63	127,66	128,68	126,28	126,32
	Studenten nijverheid BSO en TSO in Limburg	103,87	104,11	104,27	103,71	102,79	100,00	88,02	86,00	81,93	78,12	76,89	75,40	76,12	76,63	75,00	73,00
	Studenten ASO (STEM) in Limburg	91,54	88,98	91,59	95,67	98,23	100,00	96,18	97,56	96,46	92,87	92,54	96,87	96,80	97,56	98,87	98,77
	Doorstromingscoëfficiënt Limburg	119,00	115,49	111,71	108,23	103,73	100,00	97,01	93,48	90,62	88,30	86,25	83,69	80,96	78,23	75,49	73,14
	Index talent Limburg	92,05	90,61	91,62	94,17	99,57	100,00	90,34	92,57	96,15	92,48	88,11	87,69	88,81	94,44	98,96	101,46

Internationalisering		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Vlaanderen	Aantal exportcertificaten	158.534	158.480	163.141	169.911	204083	213438	199075	232364	245466	233864	238566	252288	256419	265558	278352	330251
	Exportwaarden (in miljard €)	11,07	12,18	13,63	14,15	19,24	17,97	15,91	21,05	23,65	26,01	20,76	20,33	18,96	23,10	25,05	27,46
	Aantal buitenlandse investeringsprojecten in Vlaanderen	132	152	143	153	154	157	115	155	174	159	191	184	227	198	215	234
Index	Aantal exportcertificaten	74,28	74,25	76,43	79,61	95,62	100,00	93,27	108,87	115,01	109,57	111,77	118,20	120,14	124,42	130,41	154,73
	Exportwaarden	61,60	67,77	75,82	78,76	107,06	100,00	88,53	117,15	131,60	144,76	115,55	113,14	105,53	128,57	139,40	152,82
	Aantal buitenlandse investeringsprojecten in Vlaanderen	84,08	96,82	91,08	97,45	98,09	100,00	73,25	98,73	110,83	101,27	121,66	117,20	144,59	126,11	136,94	149,04
Vlaanderen		73,32	79,61	81,11	85,27	100,26	100,00	85,02	108,25	119,15	118,54	116,33	116,18	123,42	126,37	135,58	152,20
Limburg	Aantal exportcertificaten	10157	10637	10063	10693	12922	12163	10920	14484	16136	16594	18153	19.283	20.683	20.114	22.816	24.456
	Exportwaarden (in miljard €)	0,36	0,42	0,40	0,48	0,63	0,55	0,35	0,56	0,75	0,91	0,97	0,94	0,95	0,81	0,87	0,99
	Aantal buitenlandse investeringsprojecten in Limburg	22	18	27	18	17	18	14	20	24	14	21	19	26	30	31	21
Index	Aantal exportcertificaten	83,51	87,45	82,73	87,91	106,24	100,00	89,78	119,08	132,66	136,43	149,25	158,54	170,05	165,37	187,59	201,07
	Exportwaarden	65,23	76,72	72,93	87,70	114,49	100,00	62,91	100,71	135,84	164,39	175,44	170,55	172,92	146,95	156,84	179,60
	Aantal buitenlandse investeringsprojecten in Limburg	122,22	100,00	150,00	100,00	94,44	100,00	77,78	111,11	133,33	77,78	116,67	105,56	144,44	166,67	172,22	116,67

Innovatie		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Vlaanderen	Human Resources in Science and Technology, Vlaanderen	1.243,7	1.330,6	1.417,3	1.452,9	1.469,2	1.524,6	1.567,7	1.627,2	1.646,0	1.685,2	1.689,7	1.752,4	1.744,2	1.774,1	1.898,7	1.909,0
	Evolutie totale IWT-bedrijfssteun (go + KMO) Vlaanderen (in miljoen €)	94,9	89,5	85,3	83,7	109,9	106,6	130,1	112,5	115	108	119,6	141,4	153,1	157,2	159,5	199,4
	Startende ondernemingen Vlaanderen	19.981	22.224	24.254	29.385	34.581	36.228	35.505	40.988	38.588	39.766	36.304	43.917	45.223	50.266	53.072	56.564
	Octrooiaanvragen Vlaanderen	71	77	82	122	109	219	324	363	458	514	507	645	665	740	675	586
Index	Human Resources in Science and Technology, Vlaanderen	81,58	87,28	92,96	95,30	96,37	100,00	102,83	106,73	107,96	110,53	110,83	114,94	114,40	116,36	124,54	125,18
	Evolutie totale IWT-bedrijfssteun (go + KMO) Vlaanderen (in miljoen €)	89,02	83,96	80,02	78,52	103,10	100,00	122,05	105,53	107,88	101,31	112,20	132,65	143,62	147,47	149,62	187,05
	Startende ondernemingen Vlaanderen	55,15	61,34	66,95	81,11	95,45	100,00	98,00	113,14	106,51	109,77	100,21	121,22	124,83	138,75	146,49	156,13
	Octrooiaanvragen	32,42	35,16	37,44	55,71	49,77	100,00	147,95	165,75	209,13	234,70	231,51	294,52	303,65	337,90	308,22	267,58
Vlaanderen		64,54	66,93	69,34	77,66	86,17	100,00	117,71	122,79	132,87	139,08	138,69	165,83	171,63	185,12	182,22	183,99
Limburg	Human Resources in Science and Technology, Limburg	145,60	166,30	164,00	176,00	182,20	184,20	190,10	196,60	202,90	211,9	200,3	210,7	219,7	215,9	226,70	224,20
	Evolutie totale IWT-bedrijfssteun naar Limburgse bedrijven (go + KMO) (in mimiljoen €)	4,1	4,7	6,3	3,4	8,1	7	6,9	13,6	4,7	10,6	8,5	8,5	18,8	12,1	9,96	16,1
	Startende ondernemingen Limburg	2571	2979	3270	3850	4805	5159	5089	5628	4546	4010	3870	4165	5118	5915	6196	7188
	Octrooiaanvragen Limburg	11	7	8	7	13	23	34	37	49	41	44	70	60	79	69	86
Index	Human Resources in Science and Technology, Limburg	79,04	90,28	89,03	95,55	98,91	100,00	103,20	106,73	110,15	115,04	108,74	114,39	119,27	117,21	123,07	121,85
	Evolutie totale IWT-bedrijfssteun naar Limburgse bedrijven (go + KMO) (in miljoen €)	58,57	67,14	90,00	48,57	115,71	100,00	98,57	194,29	67,14	151,43	121,43	121,43	268,57	172,86	142,29	230,00
	Startende ondernemingen Limburg	49,84	57,74	63,38	74,63	93,14	100,00	98,64	109,09	88,12	77,73	75,01	80,73	99,21	114,65	120,10	139,33
	Octrooiaanvragen Limburg	47,83	30,43	34,78	30,43	56,52	100,00	147,83	160,87	213,04	178,26	191,30	304,35	260,87	343,48	300,00	373,91
Limburg		58,82	61,40	69,30	62,30	91,07	100,00	112,06	142,74	119,61	130,61	124,12	155,22	186,98	187,05	171,36	216,27

Samengestelde indicator

Vlaanderen	75,53	78,60	80,16	85,47	95,30	100,00	98,25	108,74	117,11	118,01	116,24	125,26	130,17	137,05	140,35	147,87
Limburg	80,40	80,02	87,60	82,78	98,57	100,00	93,07	115,21	116,57	116,43	119,78	129,27	146,09	147,05	147,51	161,17

Meer weten

over de toekomstindicator
van Voka - Kamer van
Koophandel Limburg ?

Johann Leten

Gedelegeerd bestuurder
johann.j.l.leten@voka.be
+32 11 56 02 11

Kris Claes

Directeur Belangenbehartiging en Talent
kris.claes@voka.be
+32 11 56 02 20

Staf Belangenbehartiging

Senne Poelmans

senne.poelmans@voka.be
+32 11 56 02 23

Philippe Reyners

philippe.reyners@voka.be
+32 11 56 02 28

Nathalie Derdeyn

nathalie.derdeyn@voka.be
+32 11 56 02 20

i.s.m. Bank Degroef Petercam

Harm Laitem

Regiodirecteur Limburg
h.laitem@degroefpetercam.com
+32 11 77 14 61

De overname van teksten uit de Toekomstindicator wordt aangemoedigd, mits bronvermelding.

Verantwoordelijke uitgever:

Francis Wanten

Voorzitter Voka – Kamer van Koophandel Limburg

www.voka.be/toekomstindicator

